

Vlaams
Parlement

stuk **685** (2010-2011) – Nr. 2
ingediend op 11 oktober 2010 (2010-2011)

Gedachtewisseling

over de problematiek van het dragen van
(religieuze, levensbeschouwelijke en andere) kentekens
in het Vlaams onderwijs

Verslag

namens de Commissie voor Onderwijs en Gelijke Kansen
uitgebracht door mevrouw Gerda Van Steenberge

Samenstelling van de commissie:

Voorzitter: de heer Boudewijn Bouckaert.

Vaste leden:

de heer Jos De Meyer, de dames Veerle Heeren, Kathleen Helsen, Sabine Poleyn;
de dames An Michiels, Gerda Van Steenberge, de heer Wim Wienen;
de dames Irina De Knop, Marleen Vanderpoorten;
de dames Kathleen Deckx, Fatma Pehlivan;
de dames Vera Celis, Goedele Vermeiren;
de heer Boudewijn Bouckaert;
mevrouw Elisabeth Meuleman.

Plaatsvervangers:

de heren Paul Delva, Jan Durnez, de dames Cindy Franssen, Katrien Schryvers;
de heren Erik Arckens, Frank Creyelman, Chris Janssens;
de dames Ann Brusseel, Fientje Moerman;
de heren Chokri Mahassine, Ludo Sannen;
de heren Willy Segers, Kris Van Dijck;
de heer Jurgen Verstrepen;
mevrouw Mieke Vogels.

INHOUD

1. Toelichting door prof. dr. Ludo Veny, docent VUB en UGent.....	4
2. Toelichting door mevrouw Ann Demeulemeester, voorzitter van de Verenigde Verenigingen	8
3. Toelichting door mevrouw Mieke Van Hecke, directeur-generaal VSKO.....	12
4. Toelichting door mevrouw Raymonda Verdyck, afgevaardigd bestuurder GO!.....	15
5. Toelichting door mevrouw Karin Heremans, directrice Koninklijk Atheneum Antwerpen	21
6. Vragen en opmerkingen van de leden	27
7. Antwoorden van de sprekers	32
7.1. Prof. dr. Ludo Veny	32
7.2. Mevrouw Ann Demeulemeester	35
7.3. Mevrouw Mieke Van Hecke	37
7.4. Mevrouw Raymonda Verdyck	38
7.5. Mevrouw Karin Heremans	40

De Commissie voor Onderwijs en Gelijke Kansen hield op 30 september 2010 een tweede gedachtewisseling over de problematiek van het dragen van (religieuze, levensbeschouwelijke en andere) kentekens in het Vlaams onderwijs.

Volgende sprekers namen deel aan de gedachtewisseling:

- Prof. dr. Ludo Veny, docent Vrije Universiteit Brussel (VUB) en Universiteit Gent (UGent);
- mevrouw Ann Demeulemeester, voorzitter van de Verenigde Verenigingen;
- mevrouw Mieke Van Hecke, directeur-generaal Vlaams Secretariaat van het Katholiek Onderwijs (VSKO);
- mevrouw Raymonda Verdyck, afgevaardigd bestuurder Gemeenschapsonderwijs (GO!);
- mevrouw Karin Heremans, directrice Koninklijk Atheneum Antwerpen.

1. Toelichting door prof. dr. Ludo Veny, docent VUB en UGent

Professor Ludo Veny: Voorzitter, dames en heren van de commissie, ik wil me houden aan het gezegde ‘Schoenmaker, blijf bij uw leest’. Ik heb mijn uiteenzetting dan ook alleen voorbereid vanuit een juridische context.

Wanneer we de vraagstelling bekijken, dan stellen we vast dat zich een spanningsveld voordoet tussen een aantal fundamentele rechten en vrijheden, mensenrechten, en een belangrijk principe dat we in de westerse samenleving kennen.

Het gaat volgens mij in dit debat en in deze problematiek over een spanningsveld tussen de vrijheid van religie, nu eens gekoppeld – al dan niet op dezelfde manier – aan de vrijheid van onderwijs, dan weer aan het recht op onderwijs. Ik denk dan voornamelijk aan het recht op onderwijs zoals dat gewaarborgd wordt door artikel 2, eerste protocol van het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM). Ik verwijs hier onmiddellijk naar artikel 2 van het eerste protocol en niet naar artikel 24 van onze eigen Grondwet, omdat ik denk dat artikel 2 van het eerste protocol nog een belangrijke toevoeging doet voor wat het recht op onderwijs betreft. Zo staat in de tweede zinsnede dat het onderwijs ook rekening moet houden met de religieuze en filosofische overtuigingen van de ouders.

Een ander belangrijk element in het debat is het beginsel van de neutraliteit, vooral wanneer we deze problematiek bekijken in de Belgische context, waarbij die neutraliteit ‘as such’ is ingeschreven in artikel 24, paragraaf 2, van de Belgische Grondwet, wanneer het gaat over het Gemeenschapsonderwijs.

Die spanningen doen zich dus op verschillende vlakken voor. Als we de problematiek bekijken vanuit het Gemeenschapsonderwijs, dan worden we geconfronteerd met het spanningsveld tussen enerzijds de vrijheid van eredienst, het recht op een geloofsovertuiging en het recht om religieuze tekens te dragen en anderzijds de neutraliteit die door de grondwetgever bij de grondwetsherziening van 1986 uitdrukkelijk is overgenomen uit de schoolpactbeginselen van destijds.

Het is een spanningsveld tussen constitutionele en verdragsrechtelijke bepalingen. De vraag is in welke mate de vrijheid van religie, die ook door het EVRM wordt gewaarborgd, boven de neutraliteit van het Gemeenschapsonderwijs, die door de Belgische Grondwet wordt gehuldigd, kan worden geplaatst. De vraag is eveneens hoe die belangenafweging kan worden gemaakt.

Er is ook een spanningsveld voor het Gemeenschapsonderwijs. We vinden dit spanningsveld in een andere context in de andere onderwijsnetten terug. Het gaat om het spanningsveld tussen de vrijheid van eredienst en de vrijheid van onderwijs zoals die al meermaals

door het Grondwettelijk Hof is geïnterpreteerd. Het gaat immers niet enkel om de vrijheid onderwijsinstellingen op te richten. Het gaat ook om de vrijheid van richting van onderwijsinstellingen. Het is het grondwettelijk recht van onderwijsinstellingen die niet tot het Gemeenschapsonderwijs behoren, hun onderwijs op een bepaalde levensbeschouwelijke grondslag te enten. Ten gevolge van een recente uitspraak van het Grondwettelijk Hof geldt dit sinds kort ook voor een pedagogische grondslag.

Dit is een belangrijk element van de discussie. Ik wil dit even vanuit de Nederlandse invalshoek bekijken. Ik denk dan aan het katholiek onderwijs, dat duidelijk een religieuze grondslag heeft. In welke mate kan het katholiek onderwijs die vrijheid gebruiken om de vrijheid van eredienst aan banden te leggen?

Een derde spanningsveld is vrij recent. Ik bekijk dit op basis van de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM). Het gaat om het spanningsveld tussen de vrijheid van eredienst in de negatieve zin, wat betekent dat de vrijheid van eredienst het fundamentele recht inhoudt geen godsdienst te belijden, en artikel 2 van het eerste protocol, wat respect voor de ideologische en filosofische overtuiging van de ouders voorschrijft.

Deze vrij recente situatie speelt zich op het niveau van het EHRM af. We hebben daar de eindfase nog niet bereikt. Er is een uitspraak van de Kleine Kamer. Verschillende staten, in het bijzonder Italië, hebben tegen die uitspraak geageerd. Deze zaak zal dan ook voor de Grote Kamer een beslag krijgen. Het is zelfs mogelijk dat de Grote Kamer een andere opvatting zal hanteren dan de kamer die hier in eerste instantie over heeft geoordeeld.

Ik wil hier twee zaken bekijken. Ik wil de spanningsvelden binnen deze problematiek vanuit de verdragsrechtelijke context bekijken. Het gaat dan om het EVRM en het EHRM. Daarnaast wil ik de problematiek toetsen aan de wijze waarop onze noorderburen in de Commissie Gelijke Behandeling ermee omgaan.

De rechtspraak van het EHRM is terug te vinden in een aantal oudere en recente uitspraken. Die uitspraken betreffen het dragen van een hoofddoek door personeelsleden en door leerlingen. Concreet gaat het om de zaak-Dahlab, de zaak-Sahin, de zaak-Dogru en de zaak-Kervanci.

De zaak-Dahlab betreft een Zwitsers personeelslid dat is verboden een hoofddoek te dragen. Het EHRM heeft hierover een stelling ingenomen. Vanuit het verdragsrecht verzet niets zich tegen het opleggen van een verbod tot het dragen van een hoofddoek door een overheid.

De zaken krijgen een duidelijker wending in de zaak-Sahin. Op 10 november 2005 heeft de Grote Kamer van het EHRM deze problematiek opnieuw bekeken. Mevrouw Sahin, een Turkse universiteitsstudente, heeft van haar universiteit het verbod gekregen een hoofddoek te dragen. Het EHRM heeft geoordeeld dat het dragen van een hoofddoek op basis van een aantal elementen mag worden verboden. De Kleine Kamer en de Grote Kamer van het EHRM baseren zich hiervoor op hun traditionele rechtspraak. Dit houdt in dat aan de staten een ruime mate van appreciatie moet worden gelaten. In een vergelijkende tabel wordt aangetoond dat de grondwetten van de verschillende staten die deel van de Raad van Europa uitmaken geen enkele uitdrukkelijke bepaling over het dragen van een hoofddoek op universiteiten bevatten. Dit is slechts in twee grondwetten, met name die van Albanië en die van Azerbeidjan, terug te vinden. In de grondwet van de andere partijstaten van de Raad van Europa staan geen gelijkaardige bepalingen. Het EHRM vindt dat het probleem gemakkelijk kan worden opgelost door deze zaak terug naar de partijstaten te schuiven.

De vraag of een hoofddoek in het hoger onderwijs moet worden verboden, is een zaak van de staten zelf. Het zijn de staten die, zonder dat dit noodzakelijkerwijze een inbreuk betekent op de vrijheid van erediens, kunnen beoordelen of het dragen van een hoofddoek noodzakelijk is of toegestaan kan worden. Het gaat uiteraard altijd in twee richtingen. Het gaat enerzijds over het toestaan van het dragen van een hoofddoek. Ook daar heb je als staat een appreciatiemarge. Anderzijds gaat het erover of het dragen van een hoofddoek om welbepaalde redenen verboden moet worden.

Het Europees Hof (EH) toetst dat aan een aantal criteria. Ten eerste: is het gereguleerd? Het zijn de typische toetsingscriteria van het EH wanneer het gaat over de beperking van fundamentele rechten en vrijheden. In de zaak-Sahin was het gereguleerd.

Dat zal voor Vlaanderen een bijkomend probleem opleveren, waarover ik het vandaag misschien nog niet wil hebben. Ik laat het over aan de wijze heren en dames van het Grondwettelijk Hof. Als het gereguleerd moet worden, zal de vraag zijn wie dat moet doen. Kan dat op schoolniveau? Moet dat op het centrale niveau van het Gemeenschapsonderwijs? Of moet het decretaal worden geregeld? Dat is een specifiek probleem, dat eigen is aan de Belgische context en bij uitbreiding, gelet op artikel 24, paragraaf 2, van de Grondwet, aan de decentralisatie van het Gemeenschapsonderwijs.

Ten tweede vraagt het EH zich af: is dit noodzakelijk in een democratische samenleving? Het EH gaat dat in de zaak-Sahin – en dat zal ook zo zijn in de zaak-Dogru en de zaak-Kervanci – niet individueel, maar generalistisch bekijken. Moeten we de hoofddoek in het algemeen verbieden? Het EH zegt dat dat kan. Het is in bepaalde gevallen niet uitgesloten dat een bepaalde staat het dragen van een hoofddoek zou verbieden als die staat dat in een belangenafweging noodzakelijk acht.

Men gaat dus een stukje mee met de Turkse staat om dat te verbieden. Als moslimstaat vindt de Turkse staat die secularisatie van de samenleving vrij belangrijk. Dat is trouwens voor het EH voordien ook een reden geweest om het verbod op de Welvaartspartij (Refah Partisi) in Turkije toe te staan. We zien dat terugkomen in de zaak-Dogru. Men zegt dat de Franse staat heel veel belang hecht aan de secularisatie van de samenleving en het noodzakelijk vindt om de hoofddoek eventueel te gaan verbieden om die seculiere staat veilig te stellen.

Dan kunnen we de vraag stellen: is het noodzakelijk ter bescherming van de seculiere staat? Hierbij vertrekt men van drie toetsstenen. Is de inmenging geschikt om het beoogde doel te bereiken? Is de gekozen maatregel de minst beperkende? Dat is het evenredigheidsbeginsel en dat zegt men nog eens in de derde toetssteen: is de maatregel proportioneel? Zijn de belangen gewogen op de juiste manier?

Die zaak heeft wel wat deining veroorzaakt omdat men zich vragen stelt bij het verbieden van de hoofddoek aan één iemand, die individualisering. Kun je zeggen dat die ene persoon – het gaat over één persoon omdat men de zaak bekijkt vanuit de verzoekende partij – de seculiere staat in het gedrang brengt? Is het trouwens de bedoeling van mevrouw Sahin, door het dragen van een hoofddoek, om de seculiere staat in het gedrang te brengen? Of is het gewoon een uiting van een bepaalde religieuze overtuiging?

Het EH is daar een beetje aan voorbijgegaan en heeft vanuit een generalistisch standpunt, vanuit de Turkse situatie gezien, gezegd dat het dragen van een hoofddoek in Turkije een politiek standpunt kan zijn tegenover de seculiere staat. Vanuit die generalisatie oordeelt het EH dat de organen die de Turkse staat vertegenwoordigen dat mogen beperken.

Het EH bekijkt dat ook vanuit de invalshoek van de gelijkheid van man en vrouw. Kun je zeggen dat door het dragen van een hoofddoek de gelijkheid van man en vrouw in het

gedrang komt? Het EH gaat daar niet heel erg diep op in, maar is wel duidelijk dat in de mate dat het dragen van een hoofddoek die gelijkheid tussen man en vrouw in het gedrang brengt, het verboden moet kunnen worden. Die gelijke behandeling is voor het EH vrij essentieel.

We zien dat ook terugkomen in de rechtspraak van de Commissie Gelijke Behandeling in Nederland, die een zeer duidelijk onderscheid maakt tussen de hoofddoek aan de ene kant en de nikab of de chador aan de andere. De commissie heeft dus een verschillende rechtspraak naargelang de aard van dit kledingstuk.

De zaak-Dogru gaat dezelfde kant uit. Schoolreglementen verbieden leerlingen om in het secundaire leerplichtonderwijs in Frankrijk hoofddoeken te dragen. De Franse staat is meer dan de Belgische staat gericht op de neutraliteit van zijn openbare diensten, op basis van zijn ‘etatiserende’ instelling. Men is naar het hof gestapt, en het hof oordeelde zoals in de zaak-Sahin: het stelt dat er redenen zijn om aan te nemen dat men de hoofddoek in het leerplichtonderwijs verbiedt. Dat gebeurt niet zozeer omdat de seculiere staat in gevaar komt, maar omwille van meer algemene redenen. Tot zover mijn opmerkingen over het spanningsveld van vrijheid van eredienst versus neutraliteit en secularisatie van de samenleving.

Onlangs deed zich een andere zaak voor waarin dit spanningsveld aan bod komt. Het gaat dan niet over hoofddoeken, maar over het hangen van kruisbeelden in klaslokalen van openbare scholen. Het betreft de zaak-Lautsi tegen Italië. In die zaak is mevrouw Lautsi, die twee kinderen heeft van elf en dertien jaar, van oordeel dat kruisbeelden in de klaslokalen strijdig zijn met artikel 2, eerste protocol, van het EVRM, waarin staat dat het recht op onderwijs moet worden gewaarborgd met respect voor de ideologische en filosofische overtuigingen van de ouders.

De Italiaanse rechtbanken gaven haar nul op het rekest inzake haar vraag om die kruisbeelden weg te nemen. Ze stapte dan naar het EHRM. Het hof deed in deze een uitspraak die totaal verschilt van eerdere uitspraken. In voorgaande zaken stond het hof de overheid een zeer ruime appreciatie toe om het toestaan of het verbieden van religieuze tekens te reglementeren. In dit geval kreeg Italië die ruimte niet en werd gesteld dat de staat in het spanningsveld tussen vrijheid van eredienst en recht op onderwijs het artikel 2, eerste protocol, van het EVRM moet laten prevaleren op de vrijheid van onderwijs. Misschien is het hof tot dit oordeel gekomen omdat men in de voorgaande zaken zoals de zaken Dahlab, Dogru, Sahin of Kervanci te ver is gegaan en zichzelf eigenlijk buitenspel heeft gezet door de bescherming van de fundamentele rechten aan de staat over te laten?

Het hof stelde dus dat de staat erover moet waken dat het onderwijs in openbare scholen moet worden gegeven met respect voor de filosofische en religieuze overtuigingen van de ouders. Een kruisbeeld kan verschillende betekenissen hebben, zoals de Italiaanse staat stelt, maar de religieuze betekenis weegt door en dat betekent dat kinderen van elf en dertien, die nog erg beïnvloedbaar zijn, daar niet mogen aan worden blootgesteld.

De rechtspraak van de Commissie Gelijke Behandeling in Nederland verschilt hiervan. Nederland hecht een veel groter belang aan de vrijheid van eredienst en de vrijheid van onderwijs. De zaken die de commissie behandelde, betroffen zowel het officieel onderwijs of de volwasseneneducatie als het vrij onderwijs. Dat laatste heet in Nederland het bijzonder onderwijs. De commissie is erg duidelijk over het bijzonder onderwijs: dat onderwijs steunt op een bepaalde godsdienst, en dus kan men in die scholen op basis van de vrijheid van eredienst en de vrijheid van onderwijs hoofddoeken verbieden. Een katholieke school heeft volgens de commissie dus geen reden om in het schoolreglement het verbod op hoofddoeken op te nemen.

Een openbare school heeft die vrijheid niet. Het verbod op hoofddoeken in die scholen is een directe discriminatie waarvoor weinig argumenten zijn aan te voeren. Een hoofddoek kan volgens de commissie in het openbaar onderwijs niet worden verboden. Hetzelfde werd gezegd over het leerplichtonderwijs. Een verbod kan niet, tenzij in de gymlessen, waar men dat kan uit veiligheidsoverwegingen. Het is een vorm van indirecte discriminatie, op basis van veiligheidsoverwegingen, maar dat kan. Tijdens een gesprek met de ouders vroegen ze nog of er een kapje mocht worden gedragen, maar men was nogal fundamenteel: tijdens de gymlessen mag geen enkel soort hoofddeksel gedragen worden, ook geen petje of iets anders.

De commissie gaat een stap verder en stelt dat indien het verder gaat, want in Nederland bleek die situatie zich enige tijd geleden voor te doen, en het niet langer over de hoofddoek gaat, maar over het verbieden van de de nikab en de chador, dat dan niet rechtstreeks te maken heeft met het verbieden van een 'kledingstuk' ten opzichte van één welbepaalde religie, maar dat er een andere reden is voor een verbod. De achterliggende reden is het principe van de veiligheid, van de communicatie. We moeten kunnen zien met wie we communiceren. Als er bijvoorbeeld iemand in nikab naar het examen komt, zijn we er dan wel zeker van dat het de juiste persoon is die examen komt afleggen? Er zijn dus redenen voor.

De commissie heeft vooral benadrukt dat in tegenstelling tot de hoofddoek, waarvan men niet kan zeggen dat die een inbreuk zou vormen op de gelijke behandeling van man en vrouw, men bij het dragen van de nikab niet zo zeker is dat de gelijkheid van man en vrouw wordt gerespecteerd. Het dragen van een nikab, zo oordeelt de commissie, komt eigenlijk neer op een stukje onderdrukking. Draagt die vrouw echt uit vrije wil een nikab? Van de hoofddoek wil men dat nog wel aannemen, maar ten aanzien van de nikab is men heel stringent en stelt men dat de gelijke behandeling de mist ingaat. Die gelijke behandeling is dan ten aanzien van fundamentele rechten en vrijheden toch wel een overwegend punt om de gelijke behandeling te laten prevaleren op de vrijheid van eredienst.

2. Toelichting door mevrouw Ann Demeulemeester, voorzitter van de Verenigde Verenigingen

Mevrouw Ann Demeulemeester: Geachte vergadering, ik wil u vooreerst danken dat ik aan dit gesprek mag deelnemen. Het is heel belangrijk dat het Vlaamse verenigingsleven, dat ik hier vertegenwoordig via de zogenaamde Verenigde Verenigingen, dat kan doen. Wij zijn een soort platform, een netwerk van alle koepelorganisaties van Vlaamse verenigingen, dat gaat bijzonder breed.

Het is van groot belang dat het Vlaamse verenigingsleven hier kan komen getuigen in de gedachtewisseling. Het is mijn bedoeling om u een aantal reflecties mee te geven die vertrekken vanuit de specifieke eigenheid van het middenveld. Ik zal ze ophangen aan drie thema's.

Het eerste thema heb ik 'betekenis geven' genoemd. Een standpunt innemen over het al dan niet verbieden van hoofddoeken of van andere religieuze tekenen, is zeker geen eenvoudige zaak, daar kan ik van getuigen. Het beroert onmiddellijk de geesten en het geeft aanleiding tot een debat over het dragen van religieuze symbolen, ook op diverse andere maatschappelijke terreinen. Wat ook opvallend is, ook bij ons, is dat voor- en tegenstanders dezelfde of vergelijkbare argumenten gebruiken om hun standpunt kracht bij te zetten. Tegenstanders van een verbod denken dat het de integratie zou afremmen en zou leiden tot radicalisering. Voorstanders denken dat een verbod de integratie ten goede zou komen. Wat neutraliteit is voor de voorstanders van een verbod, heeft voor de tegenstanders veeleer de betekenis van een soort opgelegde normaliteit, van een normatieve invulling van identiteit.

Ik meen dat ter beoordeling van een eventueel hoofddoekenverbod eerst de vraag moet worden gesteld welke doelstelling men eigenlijk wenst te realiseren met een dergelijke maatregel. Ik zal hier in mijn derde thema op terugkeren.

In elk geval kon de voorbije jaren vastgesteld worden dat de discussie over een verbod vooral het gevolg lijkt van een discours waarin ‘wij’ ‘hun’ symbolen definiëren: de hoofddoek als teken van fundamentalisme, de hoofddoek als teken van onderdrukking van de vrouw. Het is onze definitie om dit daaruit vervolgens vanuit een politiek handelen als ontoelaatbaar te beschouwen. Het is niet de hoofddoek op zich, maar de betekenis die eraan verleend wordt die voorwerp is van discussie en dat is op zich problematisch voor de discussie. In de pleidooien voor een verbod klinken allerlei interpretaties over de religieuze, de culturele, de maatschappelijke en de individuele betekenis van het dragen van een hoofddoek, maar die betekenissen klinken door en geven de draagsters van een hoofddoek een gevoel waarin ze zich totaal niet herkennen. Daarenboven voelen diverse andere groepen die religieuze tekenen dragen, zich evenzeer gevat door deze interpretaties.

Ook de vrouwenbeweging voelt zich gevat door die interpretaties. Bij de bewegingen en verenigingen in het algemeen leeft de indruk dat het dragen van religieuze tekens ‘tout court’ wordt geproblematiseerd, en dat er een verbod zou komen op het dragen of tonen van religieuze tekens in de publieke ruimte. Dit omvat dan de tulband van de sikhs, de keppeltjes van de joden en het kruisteken van de christenen. In de vrouwenbeweging leeft de indruk dat onder het mom van emancipatie men eigenlijk de vrije keuze van de vrouw zelf terugschroeft.

We willen vanop deze plaats een oproep doen om voorbij de eigen interpretaties en veronderstellingen, zelfs voorbij de eigen denkkaders te gaan, en de stap te zetten naar een echte dialoog. De conflicten die op het terrein zijn ontstaan over de hoofddoekenkwestie, in het bijzonder in onderwijs, maar ook elders, zijn in heel sterke mate getekend door een groot gebrek aan dialoog met de betrokkenen en, mutatis mutandis, ook aan vertrouwen in elkaar.

Hierbij pleiten we niet voor een eenmalig gesprek, maar voor een diepgaand proces van dialoog, voor een traject van gesprekken en overleg. We moeten voorbij de interpretaties, die dikwijls vooroordelen en veronderstellingen zijn. We moeten voorbij de uiterlijke tekens en rechtstreeks luisteren. We moeten elkaar en de betekenis voor de persoon en/of voor de groep in kwestie echt leren kennen. Deze les leren we dagelijks in het verenigingsleven en in het onderwijs.

We moeten ons ook bewust zijn van het bedreigende karakter van de grote verschillen in de samenleving voor vele burgers. Dit ervaren we aan den lijve. De zichtbare verschillen liggen op twee vlakken. Het gaat om de verschillen in cultuur, religie en etnische afkomst. Maar het gaat evenzeer om de scherpere en groeiende verschillen tussen arm en rijk, de toegenomen sociale ongelijkheid. Dat is bedreigend omdat het de burgers onzeker maakt, omdat het gevoel van onderlinge concurrentie daardoor toeneemt, en omdat de bereidheid tot solidariteit verkleint.

Indien men maatschappelijk en politiek antwoorden op die groeiende, zichtbare verschillen zoekt in een opgelegde neutraliteit – en dus sociale controle en een vorm van onderdrukking, want zo wordt het door veel betrokkenen ervaren – dan komt dit over als een defensieve reactie, die daarenboven weinig bijdraagt aan de onderliggende kwestie. Hoe gaan we om met die grote verschillen in de samenleving? Of liever, hoe leren we ermee omgaan? En vooral, hoe gaan we om met de toenemende ongelijkheid die de spanningen in de samenleving nog verscherpt? Het is niet met de hoofddoek juridisch weg te gommen uit de Vlaamse scholen dat we plots het beste van de beide werelden bij elkaar zullen hebben.

Mijn tweede thema gaat over identiteit. De participatie van het Vlaamse verenigingsleven creëert de kans om vandaag een specifieke dimensie in het debat te brengen. Het middenveld, de civiele maatschappij, is een heel divers en dynamisch geheel van groepen, initiatieven, organisaties en verenigingen die door burgers worden opgezet en beheerd. Het middenveld heeft ‘an sich’ bijzonder veel, zo niet alles te maken met identiteit. Mensen groeperen zich rond gemeenschappelijke interesses en hobby’s (zoals sport en muziek), gemeenschappelijke belangen (zoals vakbonden, actiegroepen, buurtcomités) maar van oudsher is een van de sterkste bindende krachten dat mensen zich groeperen rond religie, cultuur en/of nationaliteit. Het bestaansrecht van het middenveld valt samen met het recht zijn eigenheid en identiteit te beleven.

In het middenveld manifesteren zich diverse identiteiten en groepen die in een samenleving aanwezig zijn. Het middenveld is nooit homogeen, maar steeds heterogeen, en in ons land bijzonder heterogeen. Wat zeer kenmerkend is voor de actuele tijd is daarenboven dat de identiteit bij de meeste mensen meerlagig is. Je geloof of beroep bepaalt niet meer, zoals vroeger, welke krant je leest, bij welke vereniging je bent of voor welke partij je stemt. Dit manifesteert zich heel duidelijk in het verenigingsleven, maar ook bij allochtonen en in het bijzonder jonge allochtonen. De discussies over de identiteit die voorbijgaan aan deze realiteit en een soort romantisch, homogeen concept van identiteit naar voren schuiven, zijn verleidelijke, maar eigenlijk misleidende raadgevers in ons debat vandaag. Dit even terzijde.

Ik keer terug naar de identiteit voor de vereniging en voor het middenveld. De grondwettelijke vrijheid van vereniging verankert het recht van burgers om zich te verenigen en voor hun eigenheid en belangen op te komen. In samenlevingen met een sterke civiele maatschappij, waarin mensen hun religie, cultuur en nationaliteitsgevoelens kunnen uitleven in een rijk verenigingsleven, doen zich minder conflicten voor tussen die verschillende groepen, en tussen de civiele maatschappij en de politieke overheid. Het middenveld heeft een belangrijke integrerende functie.

Samen met die rijke traditie, hebben we in Vlaanderen ook de traditie van een gekleurde publieke ruimte. Tot voor kort ging het vooral om een verkavelde of verzuilde ruimte. Er was en is echter steeds volop plaats voor de uiting en de beleving van de levensbeschouwing, de geloofsovertuiging, het nationalisme en de politieke overtuiging. Een algemeen verbod op de hoofddoek, voor zover dit al mogelijk zou zijn zonder een algemeen verbod op andere religieuze of levensbeschouwelijke tekenen in de scholen, staat volgens ons haaks op die traditie en die cultuur. Dat ligt binnen het verenigingsleven heel gevoelig.

Het mogelijk domino-effect van een zo ingrijpende maatregel binnen een van de belangrijke levenssferen, namelijk het onderwijs, komt bedreigend over. Het is volgens ons ook een breuk met onze grondwettelijke traditie. Indien kinderen en hun ouders de tekenen die voor hun identiteit en hun religie belangrijk zijn, niet meer op school mogen tonen, is de vraag of ze dit straks nog in hun eigen verenigingen mogen beleven. Ik heb het dan nog niet over de voorbeeldfunctie van het onderwijs voor het bedrijfsleven en de gevolgen voor de toegang tot de arbeidsmarkt.

Ik kom tot mijn conclusie over het tweede thema. Op basis van de eigen aard van het middenveld hechten we veel belang aan de rechten en de vrijheden die in het EVRM en in de Belgische Grondwet zijn verankerd. We zijn het ermee eens dat deze vrijheden en rechten niet absoluut zijn. Ze kunnen worden beperkt. De voorwaarden voor die beperkingen zijn echter strikt omschreven. Dergelijke ingrijpende beslissingen, zoals een algemeen verbod op hoofddoeken of op andere religieuze tekenen, vergen een bijzonder zorgvuldige afweging. We waarschuwen voor de eventuele gevolgen in andere levenssferen en maatschappelijke domeinen. Als middenveld pleiten we vanuit een mensenrechtenbenadering, vanuit de eigen bestaansreden van het middenveld, en vanuit een emancipatorische invalshoek het recht op de vrije keuze al dan niet religieuze tekenen te dragen.

Het derde thema betreft de vraag wat we samen willen bereiken. Cruciaal in ons debat zou de vraag moeten staan wat we eigenlijk nastreven. Het is onze overtuiging dat het middenveld en de gekozen volksvertegenwoordigers allicht een aantal heel belangrijke doelstellingen delen. We zijn ongetwijfeld allen begaan met het goede samenleven, in het bijzonder met het goede samenleven in een school.

Een school moet een leer- en een leefgemeenschap vormen. Een school moet elke leerling kansen op een zo goed mogelijk onderwijstraject bieden. Hij of zij moet zich volledig kunnen ontplooiën, de eigen talenten kunnen ontdekken en ontwikkelen en zijn of haar weg in de samenleving vinden. Elke leerling moet competenties verwerven waarmee hij of zij thuis, op het werk en in de samenleving een zinvolle bijdrage kan leveren.

Ongetwijfeld willen we samen de drempels wegwerken. Indien nodig, moeten we aangepaste maatregelen uitwerken en voldoende middelen inzetten om dit doel voor zo veel mogelijk jonge mensen te bereiken. Er moeten extra's komen voor wie extra zorg nodig heeft. Een van de zorgpunten vormt al 50 jaar de onderwijs- en de tewerkstellingskansen van meisjes.

Wat de studiekeuze, de onderwijsondersteuning thuis en de taalverwerving betreft, ligt hier nog een hele uitdaging. Het is maar de vraag of de invoering van een algemeen verbod een bijdrage tot deze doelstelling zou leveren. Ik weet niet of dit, zoals sommigen vrezen, een averechts effect zou hebben. Het zou in elk geval weinig bijdragen tot de echte noden die er inzake sterke onderwijsloopbanen voor meisjes zijn. Op dat vlak zal in elk geval meer wederzijds vertrouwen met de migrantengezinnen moeten worden opgebouwd. Vroeger is dit ten aanzien van de Vlaamse arbeidskinderen en ten aanzien van de meisjes in het bijzonder gebeurd.

Wat meisjes in het bijzonder betreft, kunnen we niet naast het belang van de vrije keuze van jonge vrouwen kijken. Indien we het erover eens zijn dat we hun emancipatieproces moeten ondersteunen, past allicht een andere aanpak. Die aanpak is gekend. Het gaat veeleer om bewustmaking, vorming en empowerment dan om een verbod.

Het is duidelijk dat de school op dit vlak een belangrijke rol vervult. We zijn het allicht eens over het belang van goede interculturele en sociale verhoudingen op school. We weten echter dat dit met veel factoren te maken heeft. In sommige gevallen zijn godsdienst- of hoofddoekgerelateerde spanningen hier een onderdeel van. De problematiek van jongeren, groepsdruk en pestgedrag is echter veel ruimer. Er kunnen etnische conflicten ontstaan. Er kunnen wrijvingen zijn tussen groepen met verschillende subculturen die zich in muziek of kledij uiten. Deze grote uitdaging voor de scholen vereist een ruimere aanpak die kinderen en jongeren met diversiteit en wederzijds respect leert omgaan. We mogen van de school verwachten dat ze interculturele vaardigheden bijbrengt en met verschillen leert omgaan. Een verbod kan daarentegen de indruk wekken dat verschillen moeten worden verstopt om beheersbaar te zijn.

We kunnen ongelukkig zijn met de hoofddoek, de tulband, het keppeltje of andere religieuze tekenen. We kunnen niet akkoord gaan met de praktijken binnen bepaalde religies. We kunnen schrik hebben voor de eventuele radicalisering van bepaalde strekkingen en van de gevaren die hiervan uitgaan. Dit gaat echter op voor heel wat meningen, overtuigingen, belevingen en gedragingen. Dit neemt niet weg dat het recht op de vrije meningsuiting en het recht op godsdienstbeleving in ons land juridisch en cultureel sterk zijn verankerd. Dit is vooral gebeurd omdat die rechten zo kostbaar zijn. Indien we een dam tegen het integrisme en tegen fanatisme willen opwerpen, vormen opleiding, onderwijs, communicatie, dialoog, integratie, participatie en vooral de strijd tegen onwetendheid, uitsluiting, armoede en discriminatie in een democratie de belangrijkste instrumenten.

Ik ben blij dat ik vanuit de Verenigde Verenigingen, gedragen door al die koepels, deze sterke boodschap aan de politieke verantwoordelijken mag overbrengen.

3. Toelichting door mevrouw Mieke Van Hecke, directeur-generaal VSKO

Mevrouw Mieke Van Hecke: Ik zal niet ingaan op het maatschappelijk discours van mevrouw Demeulemeester en op de juridische vragen over wie binnen de grenzen van het EVRM en van de Grondwet welk verbod kan opleggen. Ik ben uitgenodigd om namens het vrij onderwijs te spreken.

Ik heb twee vragen genoteerd. Ten eerste voeren we hier een gedachtewisseling over de problematiek van religieuze, levensbeschouwelijke en andere kentekens in het Vlaams onderwijs. Daarnaast voel ik mij geroepen om te reageren op een citaat van de voorzitter van deze commissie. De uitspraak is misschien niet van hem, maar in het verslag wordt ze aan hem toegeschreven. Hij heeft verklaard dat: “Als een net de hoofddoek verbiedt en een ander niet, dan verplaatst men het probleem.”. Hij heeft hiermee een hint gegeven om over een algemeen geldend hoofddoekenverbod na te denken.

Ik zou me er met een verwijzing naar de woorden van de heer Veny gemakkelijk van kunnen afmaken. De Commissie Gelijke Behandeling heeft geoordeeld dat voor het bijzonder onderwijs de volledige vrijheid geldt. Ik wil dit echter enigszins duiden. Alvorens tot deze conclusie te komen, wil ik even ingaan op de richtlijnen en de ondersteunende teksten die we onze scholen hebben gegeven.

Ik wil in de eerste plaats een misverstand uit de wereld helpen. Het vrij onderwijs in Vlaanderen bestaat uit allemaal autonome scholen. Ik spreek hier namens het katholiek onderwijs, maar dat geldt ook voor de andere vrije scholen. Dat betekent dat het schoolbestuur moet beslissen op welke wijze de oprichting, de richting en de inrichting van het vrije schoolinitiatief zal worden gerealiseerd. Scholen kunnen op hun eigen vraag het etiket van een vrije katholieke school dragen en bijgevolg tot de koepelorganisatie VSKO toetreden.

Aan het VSKO is enkel op drie domeinen een beslissingsmacht toegewezen. Die domeinen hebben rechtstreeks betrekking op de definitie van een katholieke school. Ten eerste, de scholen moeten hun onderwijs op het vrij, katholiek, christelijk geïnspireerd project richten. Ten tweede, de scholen moeten zich engageren om de leerplannen van het katholiek onderwijs in hun scholen te gebruiken. Ze moeten hun pedagogisch project hierop enten. Ten derde, met betrekking tot de planificatie, de oprichting van nieuwe studierichtingen, moeten de scholen de beslissingen van de koepel volgen. Op die drie domeinen zijn ze in hun vrijheid beknot. Daarenboven engageren ze zich, tenzij de lokale bisschop hierop een uitzondering toelaat, om enkel het vak katholieke godsdienst aan te bieden.

De koepelorganisatie, die de ledenbijdragen ontvangt, engageert zich om met betrekking tot alle andere domeinen belangenbehartiging en ondersteuning van het schoolproject te bieden. Die ondersteuning kan juridisch, administratief en pedagogisch zijn. Het VSKO bezorgt de scholen richtlijnen.

Dit is een belangrijk punt. Ik hoor dikwijls dat een bepaald standpunt van het VSKO onmiddellijk door al die scholen wordt overgenomen. Die scholen moeten echter zelf beslissen of ze een bepaalde richtlijn, die niets met de drie daarnet vermelde domeinen te maken heeft, al dan niet willen volgen.

Ik zal proberen een algemeen beeld te geven van de wijze waarop we met de voorliggende problematiek omgaan. Het lijkt me belangrijk te weten hoe het met het personeelsbeleid

zit. Ik denk dan aan personeelsleden die levensbeschouwelijke kentekenen dragen. Zoals de heer De Groof al heeft verklaard, worden de vrije scholen als tendensondernemingen beschouwd. Dit betekent dat ze bij de aanwerving van personeelsleden mogen discrimineren. Die discriminatie moet wel noodzakelijk zijn om de eigenheid van het project gestalte te geven.

Ik geef even een gemakkelijk voorbeeld. Personen die zich in de publieke ruimte uitspreken over bepaalde uitgangspunten of keuzes met betrekking tot maatschappelijke vragen op een manier die haaks op de inhoud van het pedagogisch project staat, zullen geen personeelslid kunnen worden. Kan iemand vanuit een andere levensbeschouwing in het katholiek onderwijs een functie opnemen? Dan moet je vertrekken vanuit het evenredigheidsbeginsel en de noodzakelijkheid voor discriminatie, waarnaar professor Veny daarnet ook verwees bij het verbod op een hoofddoek in de arresten van het EH. Je moet kijken of het voor de plaats waar die persoon staat belangrijk is dat er een bepaalde loyaliteit voor de levensbeschouwing aanwezig is. Wanneer iemand een ondersteunende hulpfunctie heeft in de administratie of het onderhoud, zal men andere eisen stellen dan wanneer iemand voor een klas mee het project gestalte geeft bij de vorming en de opvoeding van de kinderen. Discriminatie kan. Dat is belangrijk wanneer we kijken naar religieuze overtuigingen, en daaraan eventueel gekoppeld religieuze symbolen bij leerkrachten of degenen die het project gestalte moeten geven.

Het zal geen verbazing wekken dat een algemene regel van verbod op levensbeschouwelijke kentekens in een vrij katholiek-christelijk geïnspireerd onderwijs niet kan. Het is nogal logisch dat een dergelijk verbod haaks zou staan op de uiting van de eigen levensbeschouwing in onze scholen. Je kunt hetzelfde zeggen voor een algemeen verbod op levensbeschouwelijke kentekens in bijvoorbeeld een joodse school, zoals die vandaag bestaan.

We hebben enkel concrete vragen gekregen vanuit de scholen. De vragen naar hoe er in de school moet worden omgegaan met het toelaten of verbieden van het dragen van een hoofddoek zijn van zeer recente datum. Dat wil ik onderstrepen. Ik heb mij daarover geïnformeerd, want zo lang ben ik nog niet actief in het katholiek onderwijs, zoals u weet. Ik heb van de scholen heel wat signalen gekregen dat er, tot op het moment dat men het dragen van een hoofddoek geproblematiseerd heeft, geen vragen waren. Er waren in beperkte mate hoofddoeken. Heel wat van mijn schoolverantwoordelijken zeggen dat er op het moment dat men het geproblematiseerd heeft, men er bepaalde regels in bepaalde contexten op heeft gekleefd, een omgekeerde beweging is geweest. Men wou zich verzetten tegen het verbod. Meisjes die vroeger geen hoofddoek droegen, droegen er wel een. Het is een maatschappelijke vaststelling, maar niet onbelangrijk.

Wij hebben in een tekst een standpunt bepaald over het dragen van een hoofddoek, gericht op het dragen van een hoofddoek in het secundair onderwijs. Daar moet men bij stilstaan wanneer men denkt aan een algemeen verbod. Er is geen enkele vraag naar een regeling voor hoofddoeken in het hoger onderwijs. Er is zeker geen enkele vraag naar het verbieden van een hoofddoek in het volwassenenonderwijs. Als je denkt aan het publiek dat zich – gelukkig – nog inschrijft voor het volgen van taalonderwijs in onze centra voor volwassenenonderwijs, zou het invoeren van een hoofddoekverbod, op het vlak van integratie, maatschappelijk een zeer zware fout zijn. De enige vraag naar richtlijnen was: wat doen we in het secundair onderwijs?

In het document dat we ter beschikking hebben gesteld vertrekken we van het gegeven dat wij als katholieke scholen gastvrij willen zijn ten overstaan van al degenen die in onze school opleiding en vorming willen volgen en die zich loyaal willen opstellen tegenover dat eigen pedagogisch project.

De hoofddoek gaat over de moslimgemeenschap. Eigenlijk zijn we discriminatoir bezig, want het gaat over één religie. Dat is de realiteit vandaag. Het betekent dat moslimouders, wanneer zij de kinderen in onze scholen inschrijven, gevraagd worden om te aanvaarden dat in die school de christelijke, katholieke identiteit aanwezig is: in symbolen, in het volgen van het vak katholieke godsdienst en in het deelnemen, begrensd, aan vieringen die te maken hebben met onze eigen religieuze feestdagen.

Vanuit die gastvrijheid is er een grote openheid om hen te respecteren in hun religie en in hun feestdagen. Deze gastvrijheid brengt uiteraard ook gevolgen mee, die erin bestaan dat we aan de scholen zeggen om individueel en pragmatisch op te treden rond de vraag tot het dragen van een hoofddoek. Wij leggen heel sterk de nadruk op het participatieve wanneer men bepaalde beslissingen neemt met betrekking tot het dragen van een hoofddoek.

Wat hebben wij als elementen aangereikt? Als het dragen van een hoofddoek bedreigend is voor de veiligheid, ligt een verbod nogal voor de hand. Ik denk aan bepaalde opleidingen in het beroeps- en het secundair onderwijs, waarin zelfs ringen verboden worden omwille van de toestellen waarmee men werkt. Hetzelfde geldt voor de les Lichamelijke Opvoeding. Dat is daarnet al gezegd.

Daarnaast hebben we aan onze scholen gezegd dat ze binnen hun vrijheid van oprichting en inrichting bepaalde eisen kunnen stellen in het schoolreglement. Gangbaar in veel van onze scholen zijn bijvoorbeeld kledingvoorschriften en voorschriften over uitwendige tekens. Ik denk aan het verbod op piercings. Het heeft de kranten gehaald dat leerlingen vonden dat zij dat moesten kunnen dragen in onze scholen. Ik denk aan het incident in Antwerpen met de twee leerlingen met gothic kleren. Zelfs de kinderrechtencommissaris vond dat ze de school moest terechtwijzen omdat die leerlingen wel uiting moesten kunnen geven aan wie zij waren. Ik geef u dat enkel mee. Katholieke scholen werden toch wel berispt.

In essentie, als je kijkt naar de onderliggende filosofie, was men van oordeel dat uiterlijke verschillen in scholen een belemmering vormden om kinderen met elkaar te laten communiceren over wie ze echt zijn en niet tot welke groep ze behoren. Ook al heeft men de neiging om scholen met een uniform als elitair te bestempelen, is dat voor ouders eigenlijk zeer kostenbesparend. Het elitaire zat vroeger in andere zaken dan in het schooluniform. Aandacht voor onderwijs, opvoeding en de persoon zelf is belangrijk. Dat lag aan de grondslag van heel wat van onze kledingvoorschriften en die staan dus in onze schoolreglementen.

Er zijn ook veel schoolreglementen die zich beperken tot het dragen van hoofddeksels. Daar valt de hoofddoek onder. Er zijn ook scholen die van oordeel zijn dat het strijdig is met de loyaleit die men vraagt voor het eigen pedagogisch project als er een aanwezigheid is van religieuze symbolen van andere levensbeschouwingen.

Wat is in het geheel belangrijk? Professor De Groof heeft in zijn uiteenzetting heel duidelijk gezegd waarover het gaat. Als vrije scholen menen dat zij kledingvoorschriften of een hoofddoekenverbod in hun reglement moeten inschrijven, moeten zij in de eerste plaats zeggen dat dit noodzakelijk is voor het realiseren van hun eigen project. Dat betekent dat dat eigen project in de school zichtbaar aanwezig moet zijn. Het hoofddoekenverbod moet noodzakelijk zijn voor het verwezenlijken van dat project. Het hoofddoekenverbod mag niet zijn ingegeven vanuit een discriminatie tegenover een bepaalde religie. Het moet dus passen in een groter geheel.

Wat stel ik in de feiten vast? Er zijn heel veel scholen met een hoofddoekenverbod, maar ik weet ook dat heel veel scholen, die ik u zo kan aanwijzen, in gesprek zijn gegaan met de moslimouders en een compromis hebben gevonden in de dialoog. Aan de ouders is

gevraagd om de school te benoemen als een veilige omgeving, zoals de thuissituatie. Thuis dragen de meisjes ook geen hoofddoek. De school geeft de garantie dat wanneer externen aanwezig zijn in de school, de meisjes hun hoofddoek in de school kunnen dragen. In een school in Gent moesten bijvoorbeeld werkzaamheden gebeuren en waren er dus arbeiders, extern aan de school, aanwezig. Idem dito is er de garantie dat de meisjes, wanneer de school activiteiten extra muros heeft, als ze de schoolpoort verlaten, de hoofddoek mogen opzetten.

We hebben problemen gehad met de piercings en de gothic kleren, maar eigenlijk niet met de richtlijnen over de hoofddoek, precies omdat de meeste scholen vanuit het eigen project en vanuit de veiligheid in de schoolsituatie met de moslimouders in gesprek zijn gegaan.

Strikt juridisch denk ik ten eerste dat onze vrijheid in de Grondwet gegarandeerd is en dat dus de Grondwet moet beslissen. Ten tweede is het een beslissing van elke school op zich. Ten derde vertrekken onze richtlijnen van overleg en een verantwoording waarom de school meent dat een hoofddoek moet worden verboden.

4. Toelichting door mevrouw Raymonda Verdyck, afgevaardigd bestuurder GO!

Mevrouw Raymonda Verdyck: Voorzitter, parlementsleden, dames en heren, eerst en vooral wil ik de commissie bedanken voor de kans om hier vandaag de genomen beslissing van het Gemeenschapsonderwijs, waarover veel publieke standpunten zijn ingenomen, zelf voor jullie toe te lichten.

Ik ga niet in op juridische dossiers. Ik meen dat het op dit ogenblik aan het Grondwettelijk Hof is om daarover in alle wijsheid een uitspraak te doen. In de bundel die op dit ogenblik wordt rondgedeeld, hebben we een beknopte samenvatting meegegeven van ons juridisch antwoord op de twee voornaamste punten van kritiek op onze beslissing. Ik hoop dat jullie dat met belangstelling zullen doornemen.

Ik begin met een rechtzetting. Op dit ogenblik wordt het debat sterk herleid tot het hoofddoekendebat. De beslissing die door het GO! genomen is op 11 september 2009 gaat over alle levensbeschouwelijke kentekens. Ik ben mij ervan bewust dat het gegeven hoofddoek het meest prominent aanwezig was in dat verhaal, en ook het meest prominent in de media gekomen is.

Ik wil in mijn betoog ingaan op de samenleving van vandaag en de rol van het onderwijs daarin; op het GO! en zijn grondwettelijke opdracht, met inbegrip van de invulling van de neutraliteit; op het actief pluralisme; en ten slotte, op de beslissing. Ik wil niet stilstaan bij de concrete praktijk, dat zal mevrouw Heremans doen. Ik zal het algemene kader schetsen.

De beslissing is niet lichtzinnig genomen. Het was een heel moeilijke beslissing, die is ingegeven door de onderwijspraktijk en is ingegeven door de bekommernis om het pedagogisch project van het onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap te realiseren.

De samenleving van vandaag is multicultureel. Dat is een feit, geen waardeoordeel. Men kan dit betreuren en vanuit een zekere nostalgie willen terugkeren naar de oude tijd, in de mate dat die al heeft bestaan. Men kan ook het tegenovergestelde standpunt innemen en de multiculturaliteit onvoorwaardelijk toejuichen. Of men kan, zoals het GO! probeert, de niet altijd evidente diversiteit in ons pedagogisch project integreren en dus uitdrukkelijk met deze diversiteit rekening houden. Wij proberen met onze beide voeten in de praktijk te staan en de dialoog hierover zowel intern als in een breder maatschappelijk verband aan te gaan. Vorige week is het hier ook al gezegd, toen men het over onze reflectiegroep had: de beslissing is niet door enkele mensen genomen, maar gebeurde op basis van een brede en langdurige discussie met verschillende stakeholders. Onze reflectiegroep Diversiteit werkt al sinds 2004 in het GO!.

We stelden vast dat er nood is aan een kader, aan regels en afspraken. Regels en afspraken die niet afleiden van de dagelijkse opdracht: kwaliteitsvol onderwijs bieden aan elke jongere, ongeacht zijn sociale achtergrond, afkomst of levensbeschouwelijke principes. Het GO! heeft daartoe een maatschappelijke en grondwettelijke opdracht.

Dat het al dan niet kunnen genieten van kwaliteitsvol onderwijs determinerend is voor de latere positie van het individu in de samenleving, is ondertussen genoegzaam bekend. Onderwijs zorgt voor het aanleren en ontwikkelen van cognitieve capaciteiten en vaardigheden, en bevordert zo de doorstroming naar een comfortabele plaats op de arbeidsmarkt. Door zorg te dragen voor alle jongeren en elk van hen maximale ontplooiingskansen te bieden, kan en moet onderwijs het verschil maken om de dualisering in onze samenleving tegen te gaan.

De maatschappelijke opdracht voor het onderwijs gaat echter nog verder. Het onderwijs moet jongeren ook kennis laten maken met verschillen en hen leren ermee om te gaan. Het onderwijs moet aanzetten tot kritisch denken en tot het opnemen van verantwoordelijkheid in de samenleving. Zo maakt het onderwijs jongeren tot sociale en verantwoorde wereldburgers en levert het door de overdracht van waarden een fundamentele bijdrage aan een tolerante, humane samenleving.

Naast zijn maatschappelijke opdracht heeft het GO! ook een grondwettelijk verankerde opdracht. Ik bespaar u het verhaal over de vrijheid van onderwijs; dat staat uitgelegd in het documentje dat we u bezorgen. Tegenover de vrijheid van de oprichting van scholen, onder meer van scholen gebaseerd op een welbepaalde godsdienstige of filosofische overtuiging, staat het recht – dat ook een plicht is – van de gemeenschap om neutraal onderwijs in te richten. Dat staat zo in de Grondwet. Het Vlaams Parlement heeft daartoe in een bijzonder decreet een gedecentraliseerd orgaan opgericht: vroeger de Autonome Raad voor het Gemeenschapsonderwijs (ARGO), later de Raad van het Gemeenschapsonderwijs (RAGO) en uiteindelijk de Raad van het GO!.

De Belgische Grondwet bepaalt slechts ten dele hoe het begrip ‘neutraliteit’ moet worden ingevuld. De Grondwet schrijft niettemin uitdrukkelijk voor dat “neutraliteit onder meer inhoudt, de eerbied voor de filosofische, ideologische of godsdienstige opvattingen van de ouders en de leerlingen”. Daarnaast is het zo dat op “de scholen ingericht door openbare besturen”, waartoe naast het GO! ook het gemeentelijk en provinciaal onderwijs moet worden gerekend, de grondwettelijke plicht rust om “tot het einde van de leerplicht, de keuze aan te bieden tussen onderricht in één der erkende godsdiensten en de niet-confessionele zedenleer”.

Door het aanbieden van de verschillende levensbeschouwingen naast en los van elkaar trekken wij spontaan meer leerlingen van andere origine en levensbeschouwing aan. Immers, enkel in scholen waar het pedagogisch project niet is gestoeld op één levensbeschouwing kan men zonder het verloochenen van zijn eigenheid onderwijs volgen.

De notie ‘neutraliteit’ wordt echter maar ten dele in de tekst van de Grondwet zelf omschreven, wat blijkt uit het gebruik van de woorden “onder meer” in de omschrijving “de neutraliteit of de neutrale school houdt onder meer in of eerbiedigt onder meer alle filosofische, ideologische en godsdienstige opvattingen van de ouders die er hun kinderen aan toevertrouwen”. Er is dus meer te doen rond neutraliteit: de grondwettelijke opdracht reikt met andere woorden verder. Zo stelt ook de verklarende nota bij de aanpassing van het grondwetsartikel: “Het neutraal onderwijs beperkt zich niet tot het onderricht, maar beoogt eveneens de opvoeding van de gehele persoonlijkheid van de leerling.”.

Aldus bepaald, gaat neutraal onderwijs uit van de positieve erkenning en de waardering van de verscheidenheid van meningen en houdingen. De nadruk wordt hierbij gelegd op de gemeenschappelijke waarden. Dergelijk onderwijs wil de jongeren helpen en voorbereiden om in deze maatschappij binnen te treden met een persoonlijk oordeel en engagement.

Dat is erg belangrijk, want de uitwerking van die neutraliteit hangt nauw samen met het opvoedingsproject en de pedagogische methoden. Elke onderwijsvisie is onvermijdelijk verbonden met een mens- en maatschappijvisie die men aanleeft. Dat geldt ook voor het GO!. Al biedt het GO! dan neutraal onderwijs aan, ook dit onderwijs heeft een eigen project. De invulling van de neutraliteit moet door de autonome organen van het Gemeenschapsonderwijs worden gerealiseerd in een ‘pedagogisch project’.

De openheid en het intern pluralisme dat het GO! kenmerkt, verhindert niet dat het pedagogisch project van dat onderwijs waarden mag, of beter moet vooropstellen die beantwoorden aan het profiel van een open geëngageerd onderwijs. Bovendien sluit de omschrijving van neutraliteit een evolutie hoegenaamd niet uit. We zijn geëvolueerd van een passief pluralisme naar een actief pluralisme. We begonnen met een houding van tolerantie, met het erkennen van een realiteit van verschillen en met het opeisen van respect daarvoor, weliswaar van op een veilige afstand. Vandaag noemen we dat passief pluralisme. Fundamenteel gaat echter het nog steeds om ‘multae culturae’, verschillende culturen die naast en met elkaar in eenzelfde samenleving bestaan en in onderling overleg alle mogelijke religieuze of etnische conflicten trachten te ontmynen.

De afgelopen decennia is onze samenleving echter sterk veranderd. Zolang er geen echte of vermeende belangen worden bedreigd, worden misverstanden en potentiële conflicten snel opgelost. Het probleem met een passieve aanpak van pluralisme is wel dat het moeilijk tegen een crisis kan. De gewijzigde maatschappelijke context vraagt dan ook een grotere betrokkenheid en engagement, en dus het opschuiven van een passieve naar een actieve ingesteldheid.

Actief pluralisme is een stap in een proces dat moet leiden tot de vorming van een gedeeld burgerschap. Actief pluralisme impliceert het actief participeren in de diversiteit van de publieke ruimte die de school is. Op dat punt verschil ik van mening met mevrouw Van Hecke. De actief pluralistische houding gaat er niet van uit dat er wordt gestreefd naar uniformiteit, maar dat de samenhang er komt door het naleven van dezelfde wetten, het ondersteunen van hetzelfde democratisch politiek systeem en het genot van dezelfde rechten en plichten. Dat betekent dat iedereen het recht heeft verschillend te zijn, maar zich verbonden voelt door het burgerschap van samen gemaakte afspraken. Vandaag gaat de discussie in essentie over de grenzen die aan de tolerantie gesteld kunnen worden.

Er is over deze problematiek reeds veel inkt gevloeid. Wat ons hierbij vaak opvalt, is dat beide kampen op dezelfde argumenten een beroep doen. Vanuit de bekommernis om alle GO!-scholen tot actief pluralistische scholen te laten evolueren, werden een aantal waarden en gedragingen opgesteld. Wij hebben ze onze onwrikbare waarden genoemd. Onwrikbaar omdat ze het gemeenschappelijke denk- en waardenkader vormen voor alles wat zich in onze scholen afspeelt. Mevrouw Van Hecke merkte terecht op dat er een belangrijk verschil is. Het GO! is een onderwijsnet en de bevoegdheden zijn aan verschillende niveaus van de inrichtende machten toegewezen.

Aan de centrale raad van het GO! komt het toe zich te bekommeren over zowel het pedagogisch project als het neutraliteitsvraagstuk, en over alles wat te maken heeft met de pedagogische invulling en de kwaliteitszorg.

Het waardenkader komt voort uit dialoog en reflectie, en is niet enkel het werk van de raad. Alle scholen passen het toe. Ik noem ze op: scheiding van Kerk en Staat; gelijke behandeling van man en vrouw; rechten en vrijheden die plichten impliceren; zelfbeschikking en recht op maximale ontplooiing; de eigen mening duidelijk mogen formuleren; een fundamentele houding van twijfel; binnen de waardering van de verscheidenheid de nadruk leggen op het gemeenschappelijke; het vrij wetenschappelijk onderzoek.

Alle jongeren moeten toegerust worden met competenties die ze nodig hebben in het leven. Iedere leerling moet zich creatief en intellectueel kunnen ontplooiën en moet daartoe de begeleiding krijgen die hij nodig heeft. Wij streven er dan ook naar om vrije mensen te vormen die een fundamenteel zelfvertrouwen steunend op authenticiteit en integriteit ontwikkelen. Onze leerlingen moeten een open geest krijgen, zonder vooroordelen, met belangstelling en respect voor ieders mening. Wij werken eraan opdat onze leerlingen en cursisten mondig zijn, zodat ze hun ideeën helder en juist kunnen vertolken. Meer nog: wij proberen hen warm te maken voor levenslang en levensbreed te leren. En last but not least, dat ze zich betrokken voelen bij de sociale werkelijkheid en de maatschappelijke ongelijkheden.

Om onze ambitie waar te maken – en dat is een fundamenteel gegeven – hebben we uiteraard gedreven leermeesters nodig. Daarstraks kwam het begrip ‘loyauteit’ aan bod en dit speelt ook binnen het GO!, want meer dan 32.000 leerkrachten en directeurs onderschrijven de neutraliteitsverklaring en ook de principes waarbinnen ze werken. Dat betekent dat ze het engagement aangaan binnen dat pedagogische verhaal, om zich in te schrijven in de neutraliteitsverklaring die het actief pluralisme zal inhouden.

Het actief pluralisme is ondertussen onder druk komen te staan wegens een aantal waarden uit levensbeschouwingen. We hebben vastgesteld dat die druk niet ontstaat door de levensbeschouwing zelf, maar wegens de concentratie van een levensbeschouwing in een school.

Een van de kernproblemen daarbij is dat nieuwkomers gemakkelijker hun weg vinden naar het GO!. Wat we ook vaststelden – en dat kunnen we niet ontkennen – is dat in onze scholen momenteel 45 percent van de leerlingen in aanmerking komen voor een of meerdere van de GOK-indicatoren (GOK: gelijke onderwijskansen). Bovendien stellen we vast dat we met het beperkte marktaandeel dat we hebben – want ook daar spreekt men tegenwoordig over – niet alleen alle problemen of alle vragen die uit een samenleving komen, kunnen oplossen. We hebben de minister hierover aangesproken. We vinden dat we wel eens moeten samenwerken met andere onderwijsverstrekkers.

U hebt me niet horen zeggen dat het feit dat er verschillen en diversiteit in onze scholen aanwezig zijn, voor het GO! een probleem is. In het verleden hebben we gezegd dat het GO! de spiegel wil zijn van de samenleving, met alle kleur, diversiteit en rijkdom die daarbij hoort. We vinden het wel een probleem dat er een toenemende tendens is naar segregatie en concentratie, want die geven aanleiding tot een samenleving waar jongeren naast of zelfs tegenover elkaar leven. Dat betekent dat de opdracht om binnen het gestelde kader kwaliteitsvol onderwijs aan te bieden onder druk komt te staan, meer nog dan dat bepaalde invalshoeken worden afgewezen wegens de levensopvatting waarvoor jongeren staan.

Ik geef enkele voorbeelden, ik vermoed dat mevrouw Heremans er dieper op in zal gaan. De biologieleeraar zal met vertwijfeling vertellen hoe moeilijk het kan zijn om het wetenschappelijk gefundeerd darwinisme uit te leggen en hoeveel jongeren vanuit hun geloofsovertuiging afwijzend staan ten aanzien van deze niet-creationistische inzichten. De geschiedenisleeraar kan u uitleggen hoe lessen over de Holocaust kunnen uitmonden in politieke kwesties. We kunnen ook vaststellen dat in die scholen waar het dragen van levensbeschouwelijke kentekenen nog toegelaten was, steeds meer meisjes hoofddoeken zijn beginnen te dragen en dat deze alsmaar omvattender worden. Druk van de omgeving speelt hier op subtiele en op minder subtiele wijze. Wanneer een school maatregelen nam om de vrijheid van de zwaksten te vrijwaren, dan verplaatste het probleem zich gewoon naar een andere school van het GO!-onderwijs.

In die zin sluiten we ons aan bij wat professor Vermeersch hier vorige week heeft gezegd: het is geen optie om elke school individueel te laten beslissen over het al dan niet toelaten

van het dragen van levensbeschouwelijke kentekens, want dat is een te gemakkelijk verhaal om van crisis naar crisis te gaan. We sluiten ons ook aan bij wat professor Vermeersch op andere momenten gezegd heeft, namelijk dat het eigenlijk fundamenteel is dat we in ons onderwijs vertrekken vanuit dezelfde wetenschappelijke inzichten omdat dat net bijdraagt aan de gelijkwaardigheid van de mensen. Hij stelt dat van zodra mensen dezelfde wetenschappelijke inzichten hebben over de wereld, ze ook beseffen dat ze in wezen gelijk zijn. Zo wordt de waarde van de gelijkheid van alle mensen versterkt en meer bepaald ook de gelijkheid van man en vrouw, de groeiende mondigheid van kinderen enzovoort. Het is daarom voor ons zo belangrijk om deze waarden te blijven koesteren en voorop te blijven stellen en om er zo veel mogelijk jonge mensen deelachtig aan te maken.

Anderen hebben het reeds gezegd, maar ook wij willen heel hard werken aan een samenleving waarin mensen met elkaar samenleven, waar mensen elkaar echt ontmoeten op basis van gelijkwaardigheid, wederkerigheid en respect. Daarom zoekt het GO! niet naar de verschillen tussen mensen, maar gaan we uit van wat mensen verbindt. We willen dat mensen worden gewaardeerd voor wat ze kunnen en niet voor wat ze zijn of voor de groep waartoe ze behoren. Door het symbool, de veruiterlijking van een groepsidentiteit weg te nemen, verschuiven we de aandacht van groepsverschillen naar de individuele verschillen en wordt de wij-zij-tegenstelling opgeheven. Dit kan alleen maar bijdragen tot de opdracht die onderwijs heeft. Naar onze mening heeft het onderwijs een fundamenteel emancipatorische opdracht.

De geschiedenis, maar ook het heden illustreert dit ten overvloede. Onderwijs haalt jongeren uit hun omgeving, biedt hun kansen op ontwikkeling, biedt hun kansen op participatie in de samenleving en maakt hen mondig. Gelijke kansen creëren, is in die zin een van onze hoofdbekommernissen.

Waarom het verbod? De beslissing tot het verbod op het zichtbaar dragen van levensbeschouwelijke kentekens tijdens de onderwijsactiviteiten, behalve tijdens de levensbeschouwelijke vakken, is zeker niet licht genomen. Ze had ermeê te maken dat de fundamentele doelstellingen van het GO! verloren dreigden te gaan.

Ik geef u kort even de elementen mee die de Raad van het GO! in zijn beslissing heeft opgenomen. De raad meende dat het recht op gelijke onderwijskansen gevrijwaard moet blijven: jongeren mogen hun schoolkeuze niet laten afhangen van het al dan niet toegelaten zijn van een hoofddoek. Een studiekeuze moet gebaseerd zijn op persoonlijkheid, interesses en talenten en niet op 'andere' motieven. Groepsvorming of segregatie op basis van uiterlijke levensbeschouwelijke kentekens moet worden voorkomen. Het opvoeden, binnen het eigen pedagogisch project kan alleen kwaliteitsvol als er vertrouwen is tussen ouders, schoolteam en leerling. Onderwijs moet emancipatorisch zijn. Onderwijs is gebaseerd op de basiswaarden die in onze samenleving aanwezig zijn.

Het afgelopen decennium is onze gesecculariseerde samenleving onder invloed van de migratie geconfronteerd met een vernieuwde intrede van religie in het openbaar leven. Ik denk daarbij aan gemeentebesturen, bedrijven en ziekenhuizen. Iedereen zoekt op zijn beurt naar een manier om met dit gegeven om te gaan, en zo ook onze scholen.

Aanvankelijk zijn we binnen het GO! in heel dit verhaal meegegaan. Met het oog op de integratie, de gelijke kansen en de godsdienstvrijheid hebben wij toegestaan om de religie een plaats te geven binnen ons onderwijs, uiteraard in eerste instantie binnen de levensbeschouwelijke vakken, maar in tweede instantie binnen de schoolcontext. Onze leerkrachten moesten wegens de neutraliteit, met uitzondering van de levensbeschouwelijke vakken,

hun religieuze kentekens afleggen. Voor de leerlingen en cursisten lieten wij de plaatselijke realiteit spelen en werden de scholen gemachtigd om een eigen beleid uit te stippelen.

Ik vermeld dit even omdat dit ook expliciet vernoemd werd door een van de sprekers van vorige week. Hij stelde dat het GO! ooit heeft gezegd dat we dit aan de plaatselijke realiteit moeten overlaten en dat klopt inderdaad, maar in de praktijk stelden we vast dat er eigenlijk steeds meer stemmen van buitenaf kwamen om te bepalen hoe en vooral wat het onderwijs diende te zijn.

We zijn het er absoluut mee eens dat ouders vrij kunnen kiezen naar welke school ze hun kinderen sturen. Dat is een van onze grondwettelijke verworvenheden. Het was in het verleden en is ook in het heden heel belangrijk dat de ouders een belangrijke stem krijgen in hoe het onderwijs wordt georganiseerd, maar hier gaat het over meer dan alleen over de keuze voor de school, omdat het risico bestaat dat er scholen komen op maat van de ouders. Bovendien kun je als enige school in een bepaalde regio niet alles opvangen wat in andere scholen niet gebeurt. Het Koninklijk Atheneum Antwerpen was, op één school na, in het Antwerpse nog de enige school waar de hoofddoek was toegelaten. Dat leidde tot een grotere groep jongeren die daar naar school kwam, waardoor de school eigenlijk een concentratieschool was geworden.

De druk vanuit de levensbeschouwingen maakt dat het pedagogisch project en de eerder geschetste onwrikbare waarden eigenlijk niet meer konden worden gerealiseerd. Dat heeft ons aan het denken gezet. We hebben ons afgevraagd of wij het mochten toestaan dat er een levensbeschouwelijke claim kan zijn op de manier waarop het onderwijs van de gemeenschap wordt georganiseerd. Het is daar dat volgens ons vandaag het schoentje wringt: niet met betrekking tot de levensbeschouwing op school, maar met betrekking tot de taak van het onderwijs.

Kinderen en jonge mensen moeten weerbaar worden gemaakt, en we menen dat er drie evenwaardige hoekstenen zijn die hen daarbij wapenen en die voor een gezond evenwicht zorgen: de ouders die vanuit hun overtuiging een levensbeschouwend en sociaal-cultureel kader scheppen, de school die een emancipatorische rol heeft en kinderen moet laten kennismaken met alle mogelijke invalshoeken, en de samenleving die op basis van een samenspel van normen en waarden de manier van samenleven reguleert. De jongere heeft deze drie-eenheid nodig om straks zijn rol in de samenleving succesvol op te nemen. Vanuit deze visie is het voor ons zonneklaar dat elk deel van de drie-eenheid waardevol is, maar op voorwaarde dat iedereen zijn taak opneemt.

De vraag die wij ons nu stellen, is of onze scholen – en bij uitbreiding onze samenleving – kunnen aanvaarden dat het alleen de ouders zijn die mogen bepalen welk referentiekader hun kind krijgt. Met andere woorden, moet de school onderwijs bieden op maat van een door de ouders gevalideerd referentiekader of moet de school bijkomend ook de waarden vanuit de samenleving reflecteren? In het GO! zijn wij van oordeel dat dit laatste onder druk komt te staan en dat we in een aantal gevallen zelfs te veel zijn opgeschoven. Vandaag is de situatie zo dat het noodzakelijk is om de spelregels opnieuw te definiëren, enkel en alleen om te garanderen dat wij jonge mensen kunnen laten kennismaken met andere zienswijzen dan ze binnen hun levensbeschouwelijke kader aangereikt krijgen. Die emancipatorische taak is volgens ons de essentie van het onderwijs en ook de essentie van deze discussie vandaag.

We menen met het GO! dat we samen grenzen moeten trekken. De vraag is dan ook niet of we de hoofddoek moeten verbieden of niet. De vraag is welke grenzen we moeten trekken en hoe we de onwrikbare waarden die wij vooropstellen, veilig kunnen stellen. Waar de grens moet liggen, is bediscussieerbaar, maar dat er grenzen moeten zijn, lijkt ons onontkoombaar. Zetten we in op een leeftijdsgrens voor de hoofddoek? Laten we toe

dat er gebedsstondes komen tussen de lessen? Trekken we een grens bij het darwinisme of gaan wij verder tot bij het creationisme? Aanvaarden we segregatie tussen meisjes en jongens? Aanvaarden we dat het gezag en de positie van de vrouwelijke leerkrachten en directieleden door vaders en jongens in vraag wordt gesteld? Behouden we onze religieus geïnspireerde feestdagen? Aanvaarden we dat onze scholen geen sociale mix kennen? Sterker nog, aanvaarden wij dat het Vlaamse onderwijslandschap concentratie- en segregatiescholen telt? Dit zijn allemaal voorbeelden uit de praktijk, voorbeelden van vragen waarmee mensen elke dag tot bij ons komen.

Ik denk dat er een ruime consensus is over het feit dat er grenzen moeten worden getrokken en dat de secularisering misschien nog verder moet gaan. De vraag is voor velen wellicht: waar leggen we de grens? In het GO! hebben wij ervoor gekozen om de grens bij de levensbeschouwelijke kenmerken te leggen, niet omdat ze ons een doorn in het oog zijn, maar omdat er zo veel onder die symbolen verscholen zit, en omdat ze de aandacht weghalen van waar het onderwijs over gaat en tot wat het onderwijs moet bijdragen, namelijk wederkerigheid, respect, waarden en ontplooiing. Niet wat men is, maar wie men is, is daarbij belangrijk.

We vinden het belangrijk dat het maatschappelijke debat op gang is gekomen en dat het hier wordt gevoerd. We menen dat het belangrijk is dat het maatschappelijke debat ook wordt verbreed, zodat het zich niet alleen beperkt tot het GO!. Ook de andere onderwijsverstrekkers moeten hierin naar onze mening hun verantwoordelijkheid opnemen, maar nog fundamenteler is dat het debat zich niet tot het onderwijs alleen beperkt. Het heeft immers geen zin om een standpunt in te nemen in het onderwijs dat dan later niet wordt gehonoreerd door de arbeidswereld of door de brede samenleving.

5. Toelichting door mevrouw Karin Heremans, directrice Koninklijk Atheneum Antwerpen

Mevrouw Karin Heremans: Voorzitter, commissieleden, ik zal jullie een praktijkverhaal brengen, dat ik in een boek heb neergeschreven. Dat boek met als titel 'Een tip van de sluier' is de afgelopen week verschenen. De kernboodschap van mijn betoog is: de hoofdzaak verbergt sociale, economische, culturele en emancipatorische problemen. Ik zal geen juridisch discours brengen, maar een verhaal uit de praktijk, waarvan ik hoop dat jullie er iets aan zullen hebben.

Het gaat concreet over de situatie van het Koninklijk Atheneum van Antwerpen. Dat is een school met een heel rijke geschiedenis in Vlaanderen, waar heel wat illustere Vlamingen zijn afgestudeerd. Samen met de binnenstad van Antwerpen is de school mee geëvolueerd naar een school met 65 nationaliteiten en verschillende levensbeschouwingen. Binnen het pedagogisch project van het Gemeenschapsonderwijs bieden wij die levensbeschouwingen aan.

De laatste jaren heb ik de sociaal-economische indicatoren van ons leerlingenbestand bijgehouden. Het gaat niet alleen om verschillende nationaliteiten, maar ook om GOK-leerlingen, die in aanmerking komen voor ondersteuning in het kader van het gelijke-onderwijskansenbeleid. We zien dat het aantal leerlingen met als thuistaal niet het Nederlands heel hoog is, dat het aantal leerlingen waarvan de moeder niet in het bezit is van een diploma secundair onderwijs eveneens heel hoog is, en dat de woonplaats, de Antwerpse binnenstad, heel bepalend is. Kortom, de GOK-leerlingen maken 94,6 percent uit van ons leerlingenbestand. Het is een maatschappelijke realiteit waar we in Antwerpen, maar ook in andere centrumsscholen in grote steden, mee worden geconfronteerd.

Ook de cijfers van de schoolse achterstand hebben we bijgehouden. Ik ben verheugd hierin een daling te zien. Dat wil zeggen dat ons beleid effectief is. Het behoeft geen commentaar

dat de doelstelling van het beleid van het atheneum is om leerlingen te laten doorstromen en hen zo ver mogelijk te brengen op de sociale ladder.

Sinds jaren maak ik ook deel uit van de werkgroep Omgevingsanalyse van het lokaal overlegplatform (LOP) Antwerpen. De databank sociale planning van de stad Antwerpen geeft ons de mogelijkheid om het sociaal profiel van onze leerlingen nog beter in kaart te brengen. Alle scholen van alle onderwijsnetten in Antwerpen hebben van die databank sociale planning een aantal kaarten gekregen, waarmee ze het sociale profiel van hun leerlingen kunnen bekijken. We zien op de rekruteringskaarten – waar komen onze leerlingen vandaan? – dat de leerlingen van het atheneum voor het grootste deel uit de donkergekleurde gebieden, dus uit het centrum van Antwerpen komen. Kijk goed naar de donkergekleurde gebieden, want op de volgende kaarten zul je zien dat telkens dezelfde gebieden donker kleuren. Voor de verhouding allochtonen in de binnenstad kleuren dezelfde gebieden donker. De gebieden waar onze leerlingen vandaan komen zijn net die stadsgeedelten waar de meeste allochtonen wonen. Meer dan één jaar schoolse vertraging toont dezelfde donkere gebieden. Thuistaal niet het Nederlands toont hetzelfde beeld. Voor de kansarmoede-index kleurt Antwerpen-Noord donker. Daar is onze school gelegen. De verhouding inwoners met leefloon en levensminimum, en de verhouding niet-werkende werkzoekenden toont hetzelfde beeld.

Het beleid van het atheneum heeft als doelstelling de vicieuze kansarmoedecirkels te doorbreken. Los van het feit dat deze commissievergadering over politieke en religieuze symbolen gaat, wil ik dat beleid kort toelichten, omdat het niet alleen over het lapje stof gaat.

We hebben drie pijlers in onze beleidsvisie. De eerste pijler is gefocust op het actief pluralisme: samenleven in diversiteit rond vier universele thema's die elk kind, ongeacht van welk land of welke cultuur, persoonlijk kan invullen. Aan die thema's hebben we beleids-opties gekoppeld. Aan het thema tijd is een spijbelbeleid en timemanagement gekoppeld. Aan het thema keuze zijn een project studiekeuzebegeleiding, onderwijsloopbaanbegeleiding en de vrijheid van het individu gekoppeld. Heel het hoofddoekendiscours is aan het thema keuze gekoppeld.

Het thema ruimte gaat over de interculturele en interlevensbeschouwelijke dialoog. In dat actief pluralisme gaan we een hele stap verder. Dat wil zeggen dat de leerkrachten levensbeschouwelijke vakken bij ons projectmatig werken en in dialoog gaan over belangrijke maatschappelijke thema's, dat we de leerlingen islam niet alleen in de klas opsluiten met hun leerkracht islam, maar dat ze ook over het muurtje kijken en samen met de andere levensbeschouwingen zoals orthodox, protestants, katholiek, niet-confessionele zedenleer in dialoog gaan. Binnen het actief pluralisme vervangen we verdraagzaamheid door wederkerigheid. Verdraagzaamheid is een passief woord, wederkerigheid is actief en past in het actief pluralisme. Het laatste thema is mens, waar een GOK-beleid en een project van leerlingenbegeleiding aan gekoppeld zijn. Binnen die dialoog staat de sokkel van basiswaarden.

Dan komen we tot de slogan dat de mens, de leerling, in tijd en ruimte de voor hem nodige persoonlijke keuzes moet maken om te evolueren naar een universele wereldburger. Dat wereldburgerschap is in een wereldstad als Antwerpen onze missie.

Om de achterstanden die de leerlingen hebben, te overbruggen, hebben we een proeftuinproject. Dankzij de proeftuinen van voormalig onderwijsminister Vandenbroucke konden we afwijken van de regelgeving. Ons proeftuinproject heeft als langetermijndoelstelling de doorstroming tussen de verschillende onderwijsniveaus te optimaliseren, leerachterstanden weg te werken en gelijke kansen in functie van een brede talentontwikkeling te creëren.

De proeftuin bestaat uit verschillende deelprojecten. Het eerste project is ‘Tien voor taal’. We hebben veel nationaliteiten en dus veel leerlingen met een andere thuistaal. We hebben zes klassen met anderstalige nieuwkomers, een alfaklas en vijf doorstromingsgerichte klassen. We hebben een schakelklas, een gestructureerd taalbeleid en taalmodules voor moderne vreemde talen. Een gestructureerd taalbeleid kan misschien in een van jullie volgende zittingen aan bod komen, omdat het een stokpaardje is en omdat ik daarvoor pleit in het kader van gelijke onderwijskansen in het hele Vlaamse onderwijs, en de vrijblijvendheid die er momenteel is, structureel wil onderbouwen.

Het project vier op een rij wil verhelpen aan de breuklijn die bestaat tussen het basisonderwijs en de eerste graad door niveauoverschrijdend samen te werken. Op 1 september zijn de niveauoverschrijdende leerplannen tussen de derde graad basisonderwijs en de eerste graad secundair onderwijs van kracht geworden.

Dan hebben we ook een project dat de brede eerste graad voorbereidt met vijf belangstellingsgebieden: Latijn, Wetenschappen, Economie, ICT en Techniek, Artistieke Vorming. We koppelen ook de taalachterstand aan een achterstand voor wiskunde. Onze leerkrachten Wiskunde hebben gemerkt dat als leerlingen een taalachterstand hebben, ze die ook voor Wiskunde hebben. Dit is ook door wetenschappelijk onderzoek bevestigd. Ook voor Wiskunde hebben we modules uitgewerkt en trachten we via bijwerklessen een leerlijn uit te tekenen over de niveaus en graden heen.

Met het project ‘Zeeslag’ proberen we de link te leggen tussen onze economische richtingen en de werkgelegenheid in de Antwerpse haven. De totale werkloosheid in de stad Antwerpen bedraagt 17 percent en het aandeel van de allochtonen daarin is maar liefst 40 percent. In sommige wijken is de werkloosheidsgraad van allochtone jongeren 50 tot 60 percent.

We hebben vergaderd met de Antwerpse havenbedrijven, begeleid door LOGOS en Alfaport. We hebben leerleerplannenlijnen geschreven gericht op de economische vraag van Antwerpen als economische motor van Vlaanderen.

Dan is er het project ‘Levensweg’, we doen aan onderwijsloopbaanbegeleiding over alle niveaus heen. Tot slot is er de derde pijler van onze beleidsvisie. We willen een brede school zijn en leggen voortdurend de link met de samenleving. Immers, een school heeft een maatschappelijke opdracht, die dragen wij ook uit.

Dan komen we bij de tip van de sluier. Volgens de Grondwet zijn de gemeenschappen belast met het inrichten van neutraal onderwijs. De Vlaamse Gemeenschap heeft met tweederdemeerderheid het bijzonder decreet op het Gemeenschapsonderwijs uitgevaardigd. De centrale raad van het GO! heeft een pedagogisch project van het gemeenschapsonderwijs (PPGO) en een neutraliteitsverklaring geschreven. In 2006 hebben we met de werkgroep diversiteit dat PPGO en de neutraliteitsverklaring herschreven in het kader van actief pluralisme.

Hier wil ik even dieper op ingaan omdat we in de samenleving verschillende manieren van samenleven tussen mensen onderscheiden. Eerst heb je het niet aanvaarden van de ander. Een tweede niveau is de multiculturele samenleving waarin we allemaal naast elkaar leven. Het derde niveau is de interculturele samenleving. Waar we binnen de school naar streven, is een stap verder: het actief pluralisme, het transculturele. Laat de ander zijn wie hij is, in wederzijds respect en in wederkerigheid.

Dan komen we opnieuw bij het profiel van die leerlingen. Ik veronderstel dat jullie de cijfers van de sociale achterstand in jullie hoofd hebben. We zien dat niet alleen de sociaal-

economische indicatoren in de loop der jaren gestegen zijn, maar dat samen met de stijging van sociale achterstand ook het aantal leerlingen islam is gestegen. Tussen 2000 en 2008 is er een stijging van maar liefst 47 naar 80 percent. Dat is bijna een verdubbeling. Het is net binnen de stijging van de leerlingen islam dat we een toenemende radicalisering hebben vastgesteld, die ons pedagogisch project, de vrijheden en gelijkheden waar we voor staan, in de problemen bracht.

Sinds 2009 hebben we opnieuw een daling. Bij de nieuwe inschrijvingen zijn er 50 percent niet-moslims. We hebben opnieuw zes uren niet-confessionele zedenleer extra, en vier uren katholieke godsdienst extra. De maatregel, het hoofddoekenverbod, heeft dus wel degelijk effect gehad op ons pedagogisch project. We willen geen moslimschool en geen concentratieschool zijn, we willen dat actief pluralisme dagelijks in de praktijk kunnen blijven uitvoeren. We willen garant kunnen staan voor de wereldburgers die we willen vormen.

Met het jaarthema 'Keuze' kwamen we in de problemen. We merkten dat net door de ligging van de school en door de stijging van het aantal moslims op school, de kritische zin waar we voor staan in ons pedagogisch project en de eigen persoonlijke keuzes waartoe we leerlingen opvoeden, in de problemen kwamen. Leerlingen kozen een bepaalde studierichting omwille van de hoofddoek. Ze wilden de school ook niet verlaten omdat ze op een andere school geen hoofddoek mochten dragen. In een bepaalde klas kwamen er steeds meer hoofddoeken. Meisjes gaven onder druk toe om een hoofddoek te dragen. De vrijheid kwam in het gedrang, maar ook de gelijkheid en de gelijkwaardigheid. Het ging al lang niet meer over: draag ik een hoofddoek of niet?, maar over: hoe lang is de hoofddoek, hoever bedekt die mij? Op basis daarvan werd de mate van geloof afgemeten. Dat was een heel pijnlijke evolutie.

Ik blijf ervan overtuigd dat elke vrouw het recht heeft om een hoofddoek te dragen. Maar de vrouw daarnaast moet in vrijheid kunnen beslissen om dat niet te doen. In een eerste fase zijn we in dialoog gegaan, maar we zijn op een muur gebotst, een muur van radicalisme. We hebben dat twee schooljaren aanschouwd.

We hebben dan het kledingreglement aangepast. Heel die evolutie staat in mijn boek te lezen. We hebben beslist dat lange gewaden en schoudergewaden niet meer mochten. We hebben beslist hoe ver het gelaat moest worden opengelaten om te kunnen communiceren. We hebben echter gemerkt dat de persoonlijke keuze, die binnen ons pedagogisch project een belangrijke rol speelt, en de kritische zin, waar we zo fier op zijn, in de problemen kwamen. We moesten naar een volgende fase gaan.

Dit is de reden waarom ik dit betoog houd. Ik vraag de Vlaamse volksvertegenwoordigers deze discussie niet tot een symbooldiscussie te herleiden. De sluier verbergt sociale, economische, culturele en emancipatorische problemen.

De problematiek van de sociale achterstelling, die ik al duidelijk heb aangetoond, is aan de huwelijksmigratie gekoppeld. Ik maak deel uit van het Begeleidingscomité Islam en Moslims in België van de Koning Boudewijnstichting. Er zijn onderzoeken gevoerd naar de integratie van Turken en Marokkanen in de Vlaamse Gemeenschap en de Franse Gemeenschap. Uit wetenschappelijk onderzoek door de universiteiten van Rabat en Istanboel blijkt dat meer dan 70 percent van de Turken en de Marokkanen in dit land hun huwelijkspartner in het land van herkomst halen. Ook binnen onze eigen school voeren we regelmatig onderzoek naar de manier waarop onze leerlingen in de wereld staan. We merken dat onze leerlingen de Westerse waarden aanvaarden. Als het echter om de partnerkeuze gaat, kiezen ze liefst voor iemand uit het land van herkomst en met dezelfde levensbeschouwing. Door de huwelijksmigratie oogluikend toe te staan, houden we die vicieuze cirkel zelf in stand.

Hieraan moeten we onmiddellijk de taalachterstand koppelen. Indien de partner steeds in het land van herkomst wordt gehaald, blijft de taalachterstand bij onze leerlingen bestaan. Ik ben nu elf jaar directeur. Ik vind het vreemd dat we bij dezelfde families steeds hetzelfde sociale profiel blijven zien. Leerlingen die bij ons uit de richtingen Latijn-Wiskunde en Latijn-Wetenschappen afstuderen, gaan hun partner in het land van herkomst halen. Dit leidt uiteraard tot problemen, zoals echtscheidingen, ongelukkige huwelijken, problemen met de kinderen en een achterstelling die in de basisschool van start gaat.

Het probleem van de vrijheid heb ik daarnet al toegelicht. De vrije keuze is in het gedrang gekomen.

Wat de gelijkheid betreft, wordt de mate van het geloof afgemeten aan het dragen van de hoofddoek en aan de lengte van die hoofddoek. Er is ook een probleem met de gelijkheid in de klassen. De jongens vragen de jongens bovenaan en de meisjes onderaan te zetten. Dat zou voor hen het probleem oplossen. Ik vraag me dan af waar we tijdens de emancipatiestrijd al die jaren voor hebben gestreden.

Broederlijkheid is voor mij universeel. Dat gaat over levensbeschouwingen en culturen heen. We worden helaas geconfronteerd met een vorm van broederlijkheid die zich enkel tot de eigen gemeenschap richt. De grenzen waar we tegen zijn gebotst, zijn ook de redenen waarom zo weinig progressieve moslims in dit debat hun stem laten horen.

Daarnaast is er het probleem van de dubbele identiteit. Ik heb dit in mijn boek zeer uitgebreid uiteengezet en van voorbeelden voorzien. In ons onderwijssysteem voeden we jongeren op basis van een horizontaal systeem op. We baseren ons op gelijkheid en gelijkwaardigheid. Thuis bevinden ze zich in een verticaal systeem, in een patriarchale structuur die vaak is gekoppeld aan een levensbeschouwing die stelt hoe het allemaal moet.

Die jongeren staan tijdens een heel cruciale fase van hun leven in een spreidstand. Tijdens het adolescentieproces moet het onderwijs hen begeleiden tot het vormen van een eigen identiteit en een sterke persoonlijkheid. Die jongeren weten het allemaal niet meer. Ze hebben duidelijkheid nodig. Aangezien ze op twee terreinen worden gestraft, krijgen ze die echter niet.

Daarom zoeken ze, zoals alle jongeren, hun identiteit op het internet. Ze vinden duidelijkheid in de radicale islam, die helaas op sites enorm toeneemt. Die sites worden trouwens gefinancierd. Heel veel moslims erkennen dat ze tijdens hun identiteitsproces, wat een heel belangrijke fase is, door foute sites worden beïnvloed en geradicaliseerd. Het onderwijs moet hierover waken. We moeten dergelijke problemen aanpakken.

De moslimidentiteit is voor hen een transnationaal gegeven. De heer De Wever heeft het deze week over een nationale identiteit gehad. Uit de onderzoeken van de Koning Boudevijnstichting en uit het onderzoek in onze eigen school blijkt dat het moslim-zijn voor die jongeren transnationaal is.

Dit is enigszins een probleem. Een levensbeschouwing of een geloofsovertuiging vormt een deel van de eigen identiteit. Indien het heel de identiteit vormt, wordt dit problematisch. Het wordt dan tot een symbool verengd. Het is net de culturele en emancipatorische achterstelling die hen haast tot die transnationale identiteit dwingt. Het is een zeer moeizaam proces.

Heel het hoofddoekendebat is een grote paradox. Er valt evenveel pro als contra te zeggen. Het is een ingewikkeld kluwen. Een hoofddoek is een religieus symbool en een cultureel symbool. Een hoofddoek kan bevrijdend werken. Veel moslimmeisjes zijn zeer geëmancipeerd. We mogen echter niet vergeten dat een heleboel moslimmeisjes onder druk staat.

Een hoofddoek kan bedreigend zijn. Het kan ook een sekssymbool zijn. Een aantal modeontwerpsters hebben hier sensuele kledingstukken van gemaakt. Een hoofddoek kan ook, om het met de woorden van de heer Desmet te zeggen, een verzetsvlag tegen de sociale achterstelling zijn. Een hoofddoek kan dienen om de groepsidentiteit te beklemtonen.

Ik heb een aantal voorstellen. Het Vlaams Parlement kan hiermee doen wat het wil. Ik begin in elk geval niet met de voorstellen over politieke en religieuze symbolen. Ik begin met de voorstellen om de achterstand weg te werken.

De huwelijksmigratie moet worden ingeperkt. Er moeten gratis crèches komen, zodat die kinderen zo vroeg mogelijk hun motorische vaardigheden kunnen oefenen en hun moeders Nederlands kunnen leren en zelf kunnen gaan werken. De leerplicht moet worden verlaagd. Ik weet dat dit een federale bevoegdheid is. Bovendien is dit zeer moeilijk omdat het Schoolpact hieraan is gekoppeld. Dit zou inhouden dat vanaf het kleuteronderwijs alle verschillende levensbeschouwingen moeten worden aangeboden. Er moet met kleine klassen worden gewerkt. Er moeten bijkomende leerkrachten voor het basisonderwijs komen. Er moeten schakelklassen komen. Wij beschikken daar trouwens al over. Ik onderschrijf de idee van de belangstellingsgebieden die in de nota van de minister staat. Op basis van een modulair systeem moet een differentiatie tot stand worden gebracht. Het is natuurlijk organisatorisch waanzinnig moeilijk een dergelijk systeem in heel Vlaanderen door te voeren. Er moet in onderwijsloopbaanbegeleiding worden voorzien. Tot slot moet er een structureel taalbeleid op grootstedelijk niveau komen.

Ik pleit voor een actief pluralistische school. Daar bestaan echter heel veel misvattingen over. Ik wil uitdrukkelijk beklemtonen dat dit pluralisme geen vrijblijvend gegeven is. Er staat een gemeenschappelijke sokkel van basiswaarden voorop.

Die waarden omvatten de universele rechten van de mens en de godsdienstvrijheid. Die vrijheid mag echter geen andere vrijheden in de school beperken. Er moet wederzijds respect zijn voor de vrije keuze, de vrijheid van het individu, de vrije meningsuiting, de gelijkwaardigheid van man en vrouw, de scheiding tussen Kerk en Staat en het vrij wetenschappelijk onderzoek.

Daaraan gekoppeld pleit ik voor een algemeen verbod op opvallende politieke en religieuze symbolen in het Vlaams leerplichtonderwijs. Dit verbod staat in functie van de gelijkwaardigheid, de vrije keuze, de gelijke kansen en de maximale spreiding van al die leerlingen.

Ik durf het Schoolpact in vraag te stellen. Het Schoolpact heeft tot een pacificatie tussen katholieken en vrijzinnigen geleid. Ik vraag me af of we niet moeten werken aan een nieuw pact in functie van een respectvolle verstandhouding met de moslims. Ik stel me eveneens de vraag of we de invulling van de levensbeschouwelijke vakken in het leerplichtonderwijs niet moeten herbekijken. Professor Loobuyck heeft hierover vorige week al een uiteenzetting gegeven. Persoonlijk ben ik het meest te vinden voor het voorstel van één uur levensbeschouwing naar keuze en één uur wereldgodsdiensten. Dat is een pragmatisch voorstel en geeft volgens mij de minste problemen.

In de Europese rechtspraak is de vrijheid van eredienst niet absoluut en mag die beperkt worden bij wet in een democratische maatschappij met een legitiem hoger doel, waarbij de beperking in verhouding staat tot het hogere doel. Het legitieme hogere doel is hier gelijke kansen en emancipatie.

We moeten ons ervan bewust zijn dat een verbod binnen de school eerder een bescherming is van de vrijheid van eredienst dan wel een beperking. Het is net om op straat in de publieke ruimte de hoofddoek te kunnen toelaten dat je hem binnen de schoolse context zou moeten verbieden.

Tot slot pleit ik voor een nieuwe verlichting, een universele morele regel van de wederkerigheid als gedragscode die gedragen wordt door alle spirituele en ethische tradities, godsdiensten en filosofieën. Concreet betekent dat: in wederzijds respect praktische afspraken maken met alle levensbeschouwingen over de plaats van die levensbeschouwingen, de praktijk ervan en de erediensten in de huidige samenleving.

Ik eindig met: boeddhisme, hoofddoeken, vrijheden? Ik ben er mij van bewust dat jullie hieraan als parlementairen nog een hele kluit hebben. Het gaat niet om het bedenken van een visie, maar om het ontdekken ervan. Het is een heel proces geweest dat me tot deze stelling heeft gebracht.

6. Vragen en opmerkingen van de leden

Mevrouw Gerda Van Steenberge: Ik dank alle sprekers voor de verhelderende betogen.

Mijn eerste vraag is gericht aan professor Veny. U had het over een nieuwe uitspraak van het hof, maar enkel door de Kleine Kamer. Kunt u ons verwijzen naar de case waarover het gaat? U hebt niet gezegd wat die uitspraak precies is.

U hebt vier cases toegelicht. U zei dat er verschillende uitgangspunten waren: de eerste drie tegenover de laatste over de Italiaanse staat. Maar het resultaat is hetzelfde, of heb ik dat verkeerd begrepen?

Mevrouw Demeulemeester, u had het over het belang van de participatie in het middenveld. Ik heb vragen bij de participatie van allochtone vrouwen in het middenveld. Dit is ook de Commissie voor Gelijke Kansen. Door de jaren heen stel ik vast dat men spreekt over vrouwenverenigingen en allochtone vrouwenverenigingen. Die allochtone vrouwen verenigen zich veel meer binnen de allochtone vrouwenverenigingen en niet zozeer binnen het algemene middenveld.

Wat heeft armoede juist te maken met het dragen van de hoofddoek op zich? Er is wel een link met sociale achterstelling. Maar we mogen ons niet blijven verschuilen achter armoede en sociale achterstelling om de verschillen in culturele kenmerken niet naar voren te brengen. De aandacht wordt veel te weinig gevestigd op de culturele verschillen die er zijn bij de levensbeschouwingen.

Mevrouw Van Hecke en mevrouw Heremans hebben allebei het respecteren van hun feestdagen aangehaald. Betekent dat dat er bijkomende verlofdagen worden gegeven aan leerlingen die niet katholiek zijn? Ik heb gezien dat er in een omzendbrief van het Departement Onderwijs staat dat er twee bijkomende verlofdagen mogen worden gegeven, het Suikerfeest en het Offerfeest van de moslims. Dan stel ik me toch de vraag waar wij de grens trekken. Katholieke leerlingen krijgen die bijkomende verlofdagen niet, maar de moslims krijgen wel de katholieke feestdagen.

Mevrouw Heremans, u hebt heel veel verschillende levensbeschouwelijke overtuigingen in uw atheneum. Krijgen die allemaal de bijkomende vakantiedagen die verbonden zijn aan hun religie?

Mevrouw Demeulemeester, u hebt gezegd dat de hoofddoek een uiting is van de godsdienstbeleving. Dat is een zeer beperkende visie, want er is meer dan een hoofddoek om uw godsdienst te beleven. Men heeft het over halalvlees, de ramadan, apart zwemmen. Hoe ver vindt u dat de beleving van de godsdienst in het onderwijs moet worden doorgevoerd?

Mevrouw Vera Celis: Ik bedank de verschillende sprekers voor de uitleg. Ik kom zelf uit het onderwijs. Ik ben bijzonder gecharmeerd door het feit dat ons onderwijs, zowel het

Gemeenschapsonderwijs als het vrije net, de betrachting heeft geweldige burgers af te leveren: mensen met verantwoordelijkheidszin enzovoort. Maar ik moet pijnlijk constateren dat het niet helemaal lukt.

Mevrouw Van Hecke, u hebt op een bepaald moment gezegd, naar aanleiding van het voorbeeld van een Gentse school, dat er moet worden overlegd met de ouders over de hoofddoekproblematiek. Ik hoor toch regelmatig dat het bijzonder moeilijk is om in een moslimgemeenschap de ouders te bereiken. Zij sturen de oudste jongen van het gezin of een oom of ze komen niet. Kunt u zeggen hoe dat evolueert?

Mevrouw Demeulemeester, u zegt terecht dat we het gesprek moeten durven te voeren, en meer dan één, met de verschillende gemeenschappen. Ik heb het gevoel dat het bij deze problematiek dikwijls in een dovemansgesprek eindigt. Wat is uw aanvoelen bij het overleg met de verschillende gemeenschappen?

Mevrouw Heremans, ik vond het bijzonder interessant dat u aangeeft dat er in uw school een dialoog voorzien wordt over de verschillende levensbeschouwingen heen. Hoe moet ik me die gesprekken voorstellen? Is er begrip of is het altijd de bedoeling de ander te overtuigen van zijn eigen grote gelijk?

Mevrouw Fatma Pehlivan: Ik dank de sprekers voor hun inbreng. Professor Veny, u vermeldde een aantal zaken die het EHRM behandelde, maar die verschillen evenwel erg van elkaar. De situatie in Vlaanderen is erg specifiek. Het vrij onderwijs is vrij om een regeling autonoom uit te werken, zo stelde mevrouw Van Hecke. Maar kan de decreetgever een algemene richtlijn uitvaardigen die evenwel slechts op één net van toepassing is?

Mevrouw Van Hecke, ik heb begrip voor de autonomie van de vrije scholen. Kunt u me zeggen hoeveel vrije scholen in hun schoolreglement het verbod hebben ingeschreven? Men zegt me dat dit in alle Antwerpse scholen het geval is. Hoe zit het elders in Vlaanderen? Ik kan me indenken dat u in het kader van uw pedagogisch project met de ouders dialogueert. Maar zullen ouders die niet voor een dialoog openstaan hun kinderen dan niet samenbrengen in de scholen waar het wel nog kan?

Mevrouw Heremans, u had het over de toestand in Antwerpen. Zijn er daar nog andere scholen die zich in dezelfde situatie bevinden? Is dat in het lokale overlegplatform besproken?

Mevrouw Kathleen Deckx: Ook ik dank de sprekers om ons inzicht in dit zeer moeilijk onderwerp te verschaffen. Ik wil wat verduidelijkingen over de juridische aspecten. Wij kunnen wel grote principes naar voren schuiven, maar dat heeft geen zin als we later op basis van de Grondwet of het EVRM worden teruggefloten. Professor Veny, kunt u aan de hand van de rechtspraak en de rechtsleer afleiden binnen welke limieten de decreetgever kan optreden? Kunt u daaruit ook afleiden hoe het zit met de vrijheid van godsdienst van de leerling zelf, en wat het spanningsveld met de opvoedingsrechten van ouders is? En hoe zit het met de regeling ten aanzien van het jonge kind?

Mevrouw Van Hecke, u zegt dat er zich geen problemen stellen in het hoger onderwijs en het volwassenenonderwijs, en u beperkt uw uiteenzetting tot het secundair onderwijs. Maar hoe zit het in het basisonderwijs? Mevrouw Heremans stelt in haar boek dat ook daar zich problemen voordoen. Zij schrijft dat ook daar al zeer jonge meisjes een hoofddoek dragen. Hoe moeten we daarmee omgaan? Ik leg die vraag ook aan de andere sprekers voor.

Professor Veny, vindt u dat het de directie van een lokale school toekomt de beperkingen op te leggen die de Grondwet mogelijk maakt?

Uit uw uitleg over de werking van de Nederlandse commissie schijnt u te concluderen dat in Vlaanderen het katholieke onderwijs zelf kan beslissen of er al dan niet een verbod wordt ingevoerd. Is dat juist, ook rekening houdend met de vrij dominante positie van dat katholieke onderwijs in Vlaanderen?

Mevrouw Demeulemeester, als ik u goed begrijp, vat u het debat over de levensbeschouwelijke symbolen als een niet te rechtvaardigen beperking van de vrijheid en van inperking van kansen op. U hebt het dan over de toegang tot de arbeidsmarkt. U pleit voor een algemeen geldende regeling, voor alle onderwijsnetten. De toegang tot de arbeidsmarkt is toch een universeel recht, en niet enkel voor leerlingen die uit het officieel onderwijs komen. Bovendien verneem ik graag of het standpunt in uw toelichting wordt gedeeld door alle leden van de Verenigde Verenigingen.

Mevrouw Fientje Moerman: Ik heb twee korte vragen. De eerste is een juridische vraag. Er is nog een zaak die voor het Grondwettelijk Hof hangende is. De uitspraak is er nog niet. De vraag is deze: welke autoriteit is bevoegd om te beslissen? Weddenschappen zijn een Engelse sport, maar ik durf er iets op te verwedden dat de hete aardappel naar het parlement zal worden doorgeschoven. De decreetgever zal zich moeten uitspreken over de vragen welke instantie in het GO! dat moet doen, of welke beslissing moet worden genomen. Als dat klopt, dan had ik van professor Veny graag geweten in welke mate we een bevoegdheidsdelegatie kunnen verlenen, en als dat kan, aan wie.

Mijn tweede vraag wil ik aan mevrouw Heremans voorleggen. Op het einde van uw uiteenzetting deed u een aantal aanbevelingen, onder meer een verbod op het dragen van opvallende religieuze symbolen. Kunt u toelichten wat dat zou kunnen betekenen?

Mevrouw Sabine Poleyn: Mevrouw Heremans, u hebt de cijfers getoond van het aantal moslimleerlingen dat gedaald is na de invoering van het verbod. Hebt u er een zicht op waar de meisjes die vertrokken zijn, naartoe zijn gegaan?

Mevrouw Verdyck wees op een aantal maatschappelijke problemen die ze opmerkt in de scholen ten gevolge van de radicalisering. Ze vraagt zich af of ze moet toelaten dat er gebedsstondes komen tussen de lessen, dat het gezag van een vrouwelijke directeur of leerkracht in vraag wordt gesteld en zo meer. Het gaat over meer dan alleen over de hoofddoek. Hebt u de indruk dat sinds het verbod in uw school ook op andere vlakken de waarden die u in uw pedagogische project centraal stelt, meer aanvaard worden of meer ingang krijgen? Kunt u dat misschien illustreren? Is dat effectief zo? Een hoofddoek is natuurlijk maar een hoofddoek, het is maar de vraag of daarmee een hele cultuur of subcultuur kan worden veranderd.

Mevrouw Verdyck, hebt u op het moment van de veralgemening van het verbod in het hele net ook signalen gekregen van andere scholen op andere locaties en in een andere context, scholen die al een verbod hadden of scholen die nog geen verbod hadden, over perverse effecten van het verbreden van de maatregel?

De heer Ward Kennes: Mevrouw Van Hecke, ik heb een aantal punctuele vragen voor u. Zijn er scholen binnen uw net waar er met akkoord van de bisschoppen een andere godsdienst wordt onderwezen?

Vorige week meende een van de sprekers met een nogal theologische pretentie als buitenstaander te mogen stellen dat er een verschil is tussen een islamitische hoofddoek en een tulband voor sikhs. Dat maakt het allemaal nog wat complexer en ik zou me niet op dat glad ijs willen begeven, maar ziet u binnen uw eigen onderwijsnet een mogelijkheid om te diversifiëren in het toestaan van bepaalde levensbeschouwelijke kentekens? Kunt u dan specifiek de christelijke wel toelaten en de andere niet? Kunt u daar een onderscheid

in maken of wenst u eerder de lat gelijk te leggen voor alle uiterlijke kentekens van een levensbeschouwelijke overtuiging?

Ik zal niet naar specifieke cijfers vragen, zoals mevrouw Pehlivan deed, maar hebt u bij de recente discussies en vragen die ook in uw net naar boven kwamen inzake een hoofd-doekverbod, de indruk dat de beslissing van de scholen een trend is en zal uitmonden in een breder verbod waarbij meer scholen die stap zullen zetten?

Aan ministers mogen we hier geen intentievragen stellen, maar aan u wil ik toch het volgende vragen. Vandaag en vorige week werden hier pleidooien gehouden om als wetgever een algemeen verbod op levensbeschouwelijke kentekens in te voeren in het Vlaamse leer-plichtonderwijs. Volgens mij is dat ongrondwettelijk en kan dat dus niet, maar indien het toch zou gebeuren, wat zou dan de reactie zijn van het VSKO? Zou u dit dan aanvechten?

Mevrouw Verdyck, ik wil u even confronteren met wat ik gehoord heb van mevrouw Demeulemeester. Ik heb haar pleidooi voor een meerlagige identiteit en een complexe gemeenschapsvorming en over onze grondwettelijke traditie om om te gaan met verschillen, erg gewaardeerd. Mevrouw Demeulemeester vertelde vooral een en-enverhaal om de complexiteit duidelijker te maken, maar in uw nota lees ik vooral een of-ofverhaal. Zo hebt u het over groepsidentiteit en individuele verschillen. Ik meen dat die zaken heel erg door elkaar lopen en u ze dus niet naast elkaar kunt leggen om te kiezen tussen het ene en het andere. Verder hebt u het over de waarden van de ouders versus de waarden van de samenleving, maar die ouders maken natuurlijk deel uit van de samenleving, u kunt dat niet zo sterk uit elkaar trekken. U zegt ook dat het niet gaat om wat men is, maar om wie men is. Volgens mij zijn dit pogingen om iets complex te vatten en er een soort dichotomie in te brengen, maar ik vrees dat dit niet aan de realiteit beantwoordt, de realiteit is complexer. Hoe kunnen we daarmee omgaan? Hoe bedoelde u dat juist?

Mevrouw Heremans, ik volg ook in de fractie het integratiebeleid en ik heb heel interessante dingen gehoord, zowel gegevens als discussiestof, maar dat is een ander domein, ook in het parlement. Ook voor u heb ik een intentievraag. De particuliere situatie in uw school is heel goed onderbouwd. Voor de manier waarop het verbod in uw school tot stand is gekomen, is er volgens mij heel veel begrip, want er werd met heel goeie afwegingen gewerkt, maar is uw pleidooi om deze particuliere aanpak te universaliseren, gebaseerd op een overtuiging, op een bepaald inzicht? Of gaat het om pragmatisme en stelt u dat het heel moeilijk is om dat op uw niveau te realiseren en dat het zonder verbod een eindeloze discussie is? Wilt u dit vanuit een pragmatische houding veralgemenen? Gaat het met andere woorden om een inzicht of om een pragmatische benadering?

De heer Boudewijn Bouckaert, voorzitter: Mijnheer Kennes, u hebt zich uitgesproken over een spreker van vorige week en u stelt dat hij theologische pretentie had. U hebt het over professor Vermeersch en ik wil u er toch op wijzen dat zijn onderscheid gebaseerd is op onderzoek; het is niet zomaar pretentie.

Professor Veny, u vergelijkt de precedentes Dahlab en Sahin met het crucifixarrest in Italië en u zegt dat als we die naast elkaar leggen, we een evolutie zien waarbij in het laatste arrest de appreciatiebevoegdheid van de nationale wetgever wel wat meer wordt ingekrompen dan in de precedentes. Dat is natuurlijk een cruciaal gegeven voor ons: in hoeverre is de nationale wetgever bevoegd?

Hebben we hier echter niet te maken met twee soorten cases? In het eerste geval wil de staat neutraliteit opleggen en vraagt de eiser dat er van die neutraliteit voor een stukje wordt afgestapt door religieuze kentekenen toe te laten. In het tweede geval respecteert de

staat de neutraliteit niet door kruisbeelden te laten hangen in de klas en vraagt de eiser om de neutraliteit te vrijwaren. Dat is toch net het omgekeerde?

Mevrouw Demeulemeester, u zegt dat de vrouwenbeweging, het vrouwenoverlegcomité, van oordeel is dat vrouwen zelf mogen beslissen of ze een hoofddoek dragen of niet, dat dat een soort vrouwenrecht zou zijn. Bent u dan tegen elke vorm van beperking van vrije keuze voor vrouwen, ook als die er is om emancipatorische redenen? Ik wijs u erop dat bijvoorbeeld in ons huwelijksvermogensrecht het recht van de vrije beroepskeuze van man en vrouw tot het imperatief recht behoort. Een vrouw heeft dus niet het recht om met haar man een huwelijkscontract te bedingen waarbij ze afstand doet van haar vrije beroepskeuze. U zou ook kunnen zeggen dat dat betutteling is. Gaat u zo ver dat u zegt dat geen enkele vorm van beperking toegelaten is, ook als die er is om emancipatorische redenen?

Mevrouw Ann Brusseel: Professor Veny, u had het over een uitspraak van het hof inzake gelijkheid tussen man en vrouw waarbij het hof heeft gezegd dat die gelijkheid niet mag worden geschonden. Ik zou graag een klein beetje meer details krijgen over die uitspraak. Beschouwt het hof het dan niet als een ongelijkheid wanneer een vrouw het hoofd moet bedekken om op bepaalde plaatsen te mogen komen?

Mevrouw Van Hecke heeft het voorbeeld gegeven van de arbeiders die plots op school komen, of de meisjes die de school moeten verlaten. Dan moeten ze zich bedekken. Beschouwt het hof dat dan niet als een ongelijkheid, want de jongens moeten zich niet bedekken om eerbiedwaardig te zijn, terwijl de meisjes dat wel moeten doen, anders zijn ze geen eerbiedwaardige moslima's? Ik vind dat een probleem.

Ik heb ook een vraag voor mevrouw Demeulemeester. U had het over de vrouwenbeweging en haar pleidooi voor emancipatie. Volgens de vrouwenbeweging kunnen die meisjes zich pas ten volle emanciperen wanneer ze hun hoofddoek moeten dragen. Dat is een vreemde redenering als je bedenkt dat die hoofddoek een dictaat is van imams of vaders of misschien van de meisjes zelf, wanneer ze heel hun leven zo gedruild zijn dat de hoofddoek hun eerbiedwaardigheid en hun goede moslima-zijn weergeeft.

Over welke vrouwenbeweging hebt u het? Is dat dezelfde vrouwenbeweging, bijvoorbeeld het vrouwenoverlegcomité, Baas Over Eigen Hoofd (BOEH!) of andere, die altijd pleiten voor de hoofddoek, maar die zich hullen in stilzwijgen als het gaat over gedwongen huwelijk, herstelling van het maagdenvlies enzovoort? Is dat diezelfde vrouwenbeweging die bij de overheid pleit voor een soort van tegemoetkoming als vrouwen niet of parttime willen gaan werken en thuis willen blijven voor de kinderen, en alle soorten garanties vragen? Die vrouwenbeweging heeft een heel andere visie op emancipatie en financiële onafhankelijkheid van de vrouw dan bepaalde andere vrouwenbewegingen. Ik zie een belangrijk onderscheid.

Mevrouw Van Hecke, u hebt overleg gepleegd om tegemoet te komen aan enkele praktische problemen van ouders van meisjes met een hoofddoek, net als problemen met gothic kledij of piercings. Hebt u ook overleg gepleegd met ouders van kinderen die graag gothic kledij en piercings dragen?

Mevrouw Heremans, hebt u een zicht op de hoofddoekproblemen in de nabijheid van uw school? U hebt problemen vastgesteld in de loop der jaren en u bent er adequaat mee omgegaan. Is dat ook het geval met scholen in uw buurt?

Mevrouw Elisabeth Meuleman: Mevrouw Heremans, u zei dat de hoofddoekmaatregel effect zou hebben gehad, want dat er minder moslims en meer katholieken en leerlingen die niet-confessionele zedenleer volgen, op uw school zijn teruggekomen. Wat bedoelt u met dat effect? Hebt u een betere sociale mix bereikt omdat de meisjes die aanvankelijk op

uw school zaten nu naar andere scholen zijn gegaan waar minder moslims waren? Of heeft het een negatief effect gehad? Zijn de meisjes thuisgebleven?

Mevrouw Heremans wees op de onevenwichtige verhouding tussen het aantal katholieken en mensen met een andere levensbeschouwing, en het grote marktaandeel van het vrije onderwijs dat niet aan de realiteit beantwoordt. Het gevolg is dat het GO! heel veel allochtone en kansarme leerlingen moet opvangen, met die kwalijke segregatie tot gevolg. Mevrouw Van Hecke, erkent u dit? Ziet u mogelijkheden om die segregatie tegen te gaan als vrije net, en te komen tot een evenwichtiger verdeling, die meer beantwoordt aan de realiteit?

Mevrouw Kathleen Deckx: Ik wil mevrouw Pehlivan verontschuldigen, ze moet om 14 uur het vliegtuig naar Istanbul halen en moest noodgedwongen de zaal verlaten.

7. Antwoorden van de sprekers

7.1. Prof. dr. Ludo Veny

Professor Ludo Veny: Er is inderdaad een belangrijk verschil tussen de zaken met betrekking tot de bevoegdheid en het recht van de staat om het dragen van een hoofddoek te verbieden aan de ene kant, en de weigering van de staat om een kruisbeeld in openbare scholen te verlaten aan de andere kant. Dat houdt verband met het feit dat zaken individueel voor het EHRM worden gebracht. Als men een verzoekschrift richt tot het EHRM, moet men dat onderbouwen met de miskennis van bepalingen uit het EVRM.

In de eerste zaken Dahlab, Aktas en Dogru focust men vooral op een onterechte beperking van de vrijheid van eredienst zoals die door het EVRM wordt gewaarborgd. Het hof bekijkt dat in hoofdzaak vanuit de vraag of de staat, met het oog op het waarborgen van een seculiere samenleving, zover gaat bepaalde beperkingen aan die vrijheid van godsdienst op te leggen. Het hof zegt dat de staat een heel ruime bevoegdheid heeft om de vrijheid van godsdienst te beperken. Dat kan ertoe leiden dat hetzij in het hoger onderwijs voor wat Turkije betreft, hetzij in het leerplichtonderwijs voor wat Frankrijk betreft, de hoofddoek op scholen of onderwijsinstellingen wordt beperkt.

De eerste zaak werd bekeken vanuit de vraag of een staat vrijheid van eredienst mag beperken. De staat heeft een vrij ruim appreciatierecht om dat toe te staan of te beperken. Het hof bekijkt het in de twee richtingen, dus niet alleen beperken, maar ook toestaan. Het toestaan van het dragen van een hoofddoek in alle gevallen, ook in openbare scholen, kan een uitdrukkelijke beslissing van een overheid zijn.

In al die zaken, met uitzondering van de zaak-Sahin, gaat het om een minderheidsgodsdienst. Het gaat over het dragen van een hoofddoek in West-Europese staten, waar we kunnen aanvaarden dat het christendom nog altijd de godsdienst is die de meerderheid uitmaakt.

In de zaak-Lautsi was er een uitspraak door de Kleine Kamer in 2009. We mogen hierover in de toekomst een uitspraak verwachten van de Grote Kamer van het EHRM. Daarin gaat het niet over de vraag of er een miskennis is van artikel 9 van het EVRM, of er een onterechte beperking is van de vrijheid van godsdienst. Het gaat over de vraag naar de interpretatie van artikel 2 van het eerste protocol van het EVRM, namelijk de bepaling over het recht op onderwijs zoals gewaarborgd door het EVRM.

De meeste grondwetten en ook de Economic and Social Council (ECOSOC) erkennen het recht op onderwijs in een positieve zin. In artikel 2, eerste protocol, van het EVRM wordt

dat in een negatieve context gewaarborgd: niemand zal het recht op onderwijs worden ontzegd. Daar staat een belangrijke zinsnede bij, namelijk dat het recht op onderwijs moet worden gewaarborgd. Het EHRM heeft, wat ons in vergelijking met de Belgische taalzaken niet mag verwonderen, tijdens de eerste zaak over artikel 2 van het eerste protocol geoordeeld dat het onderwijs in de bestaande onderwijsvoorzieningen met respect voor de ideologische en filosofische overtuigingen van de ouders moet worden gegeven.

Tijdens voorgaande zaken is deze zinsnede anders geïnterpreteerd. Ik denk dan aan de zaak-Kjeldsen, Busk Madsen en Pedersen in Denemarken. Deze zaak, die van 30 jaar geleden dateert, draait om de vraag of de overheid seksuele opvoeding op school verplicht mag opleggen. Volgens bepaalde ouders ging dit te ver en getuigde dit niet van respect voor hun filosofische en ideologische overtuigingen. Ik kan uiteraard ook verwijzen naar de recente zaken met joodse scholen in België. Die zaken gaan om gelijkaardige problemen met het leerprogramma.

De vraag is in feite hoe de overheid de neutraliteit of het recht op onderwijs met respect voor de filosofische en ideologische overtuigingen van de ouders kan waarborgen. Het EHRM heeft dit op een andere manier aangepakt. Volgens het EHRM blijft een kruisbeeld in essentie een religieus symbool dat een impact op jongere kinderen kan hebben. Indien het om een kruisbeeld in een hogeschool of een universiteit zou gaan, zou het hof misschien tot een andere visie komen.

De overheid heeft, met andere woorden, niet het appreciatierecht om te beslissen dat kruisbeelden in openbare scholen mogen worden toegestaan. Hoewel dit een verschillende situatie is, leest men in de rechtsleer dat de meeste rechtsgeleerden en mensen die zich met de mensenrechten en het EVRM bezighouden, zich afvragen of het EHRM hier niet te ver is gegaan. Het EHRM heeft een ruime appreciatiemarge toegestaan. Hierdoor heeft het zich in feite zijn eigen controlefunctie over de beperkingen van de mensenrechten ontnomen.

Mevrouw Pehlivan heeft me gevraagd een onderscheid te maken tussen het Gemeenschapsonderwijs en het katholiek onderwijs. Bij uitbreiding gaat het dan ook om het stedelijk en het gemeentelijk onderwijs, want dat is hier vandaag niet echt aan bod gekomen. Mag in het ene net een verbod worden opgelegd of moet dit verbod in alle netten worden opgelegd?

Ik verwijs in dit verband naar artikel 24, paragraaf 4, van de Belgische Grondwet. Bij de grondwetsherziening van 17 juli 1988 is specifiek beslist het gelijkheidsbeginsel, dat eigenlijk al in artikel 10, paragraaf 11, van de Grondwet staat, met betrekking tot het onderwijs nog eens in de Grondwet in te schrijven. Het gaat dan om de positie van leerlingen, leerkrachten en instellingen. Dit laatste is in feite een lapsus van de wetgever. Aangezien instellingen geen rechtspersonen zijn, kunnen ze hier niet door worden gevat.

Er heeft zich een hele rechtspraak van het Grondwettelijk Hof en het Arbitragehof ontwikkeld. Indien dit noodzakelijk voor de eigen karakteristieken van het betrokken net is, verzet het gelijkheidsbeginsel in de Grondwet zich niet tegen een verschillende behandeling.

Nu gaat het hier concreet om een eventueel verbod van hoofddoeken in een of meerdere netten. De afgelopen twintig jaar heeft het Vlaams Parlement meermaals regelgeving uitgevaardigd en decreten goedgekeurd die in een verschillende behandeling voorzien. Het Grondwettelijk Hof heeft hierover verklaard dat een andere behandeling evident is indien deze behandeling aan de eigen karakteristieken van een bepaald net voldoet. Het Grondwettelijk Hof heeft zelfs in omgekeerde richting geredeneerd. Indien alle netten op dezelfde manier zouden worden behandeld, zou dit, net wegens die karakteristieken, zelfs

tot een ongelijkheid kunnen leiden. Wat de voorliggende problematiek betreft, lijkt het me niet met het gelijkheidsbeginsel te stroken een duidelijk verschil te maken tussen het Gemeenschapsonderwijs en de twee andere netten.

In 1988 heeft de wetgever in artikel 24, het vroegere artikel 24, van de Grondwet duidelijk de keuze gemaakt diezelfde neutraliteit niet aan het gemeentelijk en het stedelijk onderwijs op te leggen. Die scholen hebben wel de verplichting gekregen in de lessen van de erkende godsdiensten en de niet-confessionele zedenleer te voorzien. De Grondwet stelt niet dat de identiteit van het gemeentelijk en stedelijk onderwijs neutraal moet zijn. Volgens mij bevinden die drie netten zich in een andere situatie.

Op basis van een objectief, relevant criterium en met een redelijke verantwoording lijkt het me mogelijk een net een beperking op te leggen en andere netten geen beperking op te leggen.

Ik wil nog even op een ander aspect van de vraag van mevrouw Pehlivan ingaan. De rechtspraak van het EHRM is enkel tegen staten gericht. Privépersonen kunnen niet voor dit hof worden gedaagd. Ze kunnen wel naar het EHRM stappen, maar tegen hen kan geen zaak aanhangig worden gemaakt.

Dit betekent niet dat een staat niet verantwoordelijk kan worden geacht voor de miskenning van fundamentele rechten en vrijheden. Dit brengt ons bij de problematiek van de horizontale werking van de mensenrechten. Een goed voorbeeld is de zaak-Campbell en Cosans. Het ging hier niet zozeer om de overheid zelf, maar om het gebruik van lijfstraffen op school. De staat kan verantwoordelijk worden gesteld om in de nodige regelgeving te voorzien. In elk geval gaat het steeds om staten en niet om privaatrechtelijke rechtspersonen.

Mevrouw Deckx vraagt me eigenlijk in een glazen bol te kijken. Ik kan niet zien hoe ver we kunnen gaan. We bevinden ons in de Belgische constitutionele context duidelijk in een spanningsveld tussen de vrijheid van onderwijs en de vrijheid van religie. Ik wil nogmaals benadrukken dat die vrijheid van onderwijs niet uitsluitend voor het stedelijk, het gemeentelijk en het katholiek onderwijs geldt: ze geldt eveneens voor het Gemeenschapsonderwijs. Het is een belangenafweging. We moeten ons afvragen of we tot een beperking willen overgaan. Die afweging zal de ene keer in de ene richting en de andere keer in de andere richting gaan.

We zitten met het probleem van wat ik de gelijke rechtsnormen noem. Ik zal dit met een voorbeeld verduidelijken. Voor 1988 vormde de vraag of scholen leerlingen mochten weigeren niet echt een probleem. Het recht op onderwijs was toen nog geen constitutionele norm. We hadden een constitutionele norm, de vrijheid van onderwijs, en een gewone wettelijke norm, die het recht op onderwijs waarborgde. Ik maak nu even abstractie van het EVRM. Scholen hebben toen vaak leerlingen geweigerd. Bij de grondwetsherziening van 1988 is het recht op onderwijs tot een constitutionele norm verheven. Hierdoor zijn we in een ander spanningsveld terechtgekomen. Er is geen botsing meer tussen een constitutionele norm en een wettelijke of decretale bepaling. Er is een botsing tussen twee fundamentele rechten die door de Grondwet worden gewaarborgd.

Dit spanningsveld is in dit verband ook van kracht. Ik kan dan ook moeilijk zeggen in welk kader dit moet gebeuren. Aangezien de vrijheid van erediens niet terzijde kan worden geschoven, denk ik toch aan het constitutionele kader. Het EHRM kijkt overigens niet enkel naar de vrijheid van erediens: de vrijheid van meningsuiting en andere artikelen worden hier ook bij betrokken.

Een andere vraag is op welk niveau dit moet gebeuren. Kan een directie die beslissing nemen of moet de decreetgever optreden? Het gaat om een beperking van de vrijheid

van eredienst die door artikelen 19 en volgende van de Grondwet wordt gewaarborgd. Ik maak hier ook even abstractie van artikel 9 van het EVRM.

Ik ben in eerste instantie geneigd om te zeggen dat het door de decreetgever moet gebeuren. Ik kijk ook naar de zaken van het EH. Mevrouw Van Hecke zegt hier bijvoorbeeld heel duidelijk dat zij het niet kan voor haar net. Daar zal het op schoolniveau moeten gebeuren. Ik denk dat je in het stedelijk, gemeentelijk en provinciaal onderwijs dezelfde situatie zult hebben. De inrichtende macht moet het doen, dus daar zal het op schoolniveau moeten.

Dan waren er vragen met betrekking tot de Nederlandse Commissie Gelijke Behandeling. De situatie in Nederland is verschillend. Het heeft niet zozeer te maken met de positie van de islam, maar met de positie van religie in het algemeen in Nederland. Nederland heeft een heel absolute interpretatie van de vrijheid van eredienst. Dat staat centraal in het hele discours. Daarom geeft men de vrije, bijzondere scholen in Nederland de mogelijkheid tot het beperken van het dragen van een hoofddoek.

Mevrouw Moerman, we hoeven geen glazen bol te hebben om te voorspellen dat het Grondwettelijk Hof dit naar het parlement zal doorschuiven. Als ik de rechtspraak van het Grondwettelijk Hof bekijk met betrekking tot artikel 25, denk ik dat er weinig mogelijkheid tot delegatie bestaat in deze aangelegenheid. U vraagt dat als er toch delegatie is, aan wie. Dat moeten we bekijken. Ik zou die delegatie veeleer toewijzen in een bijzonder decreet aan de Raad van het Gemeenschapsonderwijs dan aan de uitvoerende macht, de Vlaamse Regering. Het is niet dat ik de Vlaamse Regering niet vertrouw. Maar ik denk dat dat op veel minder instemming zal kunnen rekenen van het Grondwettelijk Hof. De Raad van het Gemeenschapsonderwijs is eerder het verlengstuk van het Vlaams Parlement, het parlementaire orgaan in dezen.

Mevrouw Brusseel, u vraagt naar die gelijkheid. Ik heb willen zeggen dat de Turkse staat in de zaak-Sahin gezegd heeft dat het voor hen niet alleen noodzakelijk is in het raam van een democratische, seculiere samenleving. Het verbieden van de hoofddoek is voor hen ook noodzakelijk met het oog op het respecteren van de gelijkheid en de gelijke behandeling van man en vrouw. Dat is een cruciaal element in de rechtspraak van het EH.

Ik lees een stukje uit een artikel van een Nederlandse collega, de heer Loenen, hoogleraar gender en recht aan de Universiteit Utrecht: “Onderzoek naar de hoofddoek laat zien dat de vrouwonderdrukkende betekenis die daaraan nogal eens wordt toegeschreven in de West-Europese context simpelweg niet houdbaar is en zeker niet voor de jongere generaties vrouwen. Veel jonge vrouwen gaan bewust een hoofddoek dragen als een statement van hun islamitische identiteit, een identiteit waar zij trots op zijn en aan vast willen houden.”.

Er moet een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen de hoofddoek zoals we hem hier begrijpen – van mevrouw Heremans hoor ik dan dat de lengte van de hoofddoek ook al belangrijk wordt – en de gezichtsversluitende nikab en chador. Over dat laatste kunnen we duidelijk zijn. Ook de Nederlandse Commissie Gelijke Behandeling is dat.

7.2. *Mevrouw Ann Demeulemeester*

Mevrouw Ann Demeulemeester: Mevrouw Van Steenberge vraagt naar de participatie van de allochtone vrouwen in het middenveld zelf. Het valt een beetje buiten het bestek van deze bespreking. Het gaat over de dubbele weg die op het middenveld steeds benadrukt wordt. Er is het belang van het tot stand komen van eigen organisaties, zeker vanuit emancipatorisch oogpunt. Zo zijn de vakbonden ontstaan, de vrouwenbeweging, armenver-

enigingen, patiëntenverenigingen en nu volop de verenigingen van etnische minderheden. Dat neemt niet weg dat er binnen de verenigingen bijzonder veel inspanningen worden geleverd om een breder bereik te hebben en dat daar ook veel positieve voorbeelden van te vinden zijn. Ik ga er nu niet dieper op in.

Ze vraagt ook wat armoede te maken heeft met de hoofddoek. Er bestaat inderdaad de neiging om bepaalde maatschappelijke problemen en samenleefproblemen te culturaliseren en dan bepaalde minderheden van daaruit te viseren. Het is net mijn bedoeling geweest, maar dat is blijkbaar niet helemaal gelukt, om duidelijk te maken dat die zaken allemaal samenhangen met het verdelingsvraagstuk in de samenleving. Hoe liggen de sociale kaarten? Waar wordt er gediscrimineerd? En wat kunnen daarvan de gevolgen zijn voor bepaalde groepen? Ik denk aan discriminatie op de arbeidsmarkt en op de woningmarkt.

Een volgende vraag ging over andere vormen van vrije godsdienstbeleving in het onderwijs, naast de hoofddoek. Vandaag ging het debat over het dragen van tekens. Het is gevaarlijk om het voor te stellen alsof het recht op vrije keuze voor het dragen van een hoofddoek meteen moet worden geïnterpreteerd als een pleidooi van ons, bijvoorbeeld voor het toestaan of zelfs verplicht maken van allerlei andere vormen van godsdienstbeleving. Dit moet bekeken worden in de context van de school met de groepen die er zijn en vanuit het pedagogisch project van de school.

Mevrouw Celis vroeg of ik ervaring heb met dovemansgesprekken. Daar heb ik heel veel ervaring mee. Ik heb er vandaag ook duidelijke illustraties van gehoord. De goed lopende gesprekken en de vele positieve voorbeelden en initiatieven die ik ken, halen helaas niet de media en de publieke ruimte. De conflicten die, wat mij betreft en zoals ook geïllustreerd door mevrouw Van Hecke, beperkt zijn tot een aantal situaties, worden uitvergroot en geven aanleiding tot verstrekkende voorstellen en gevolgen.

Blijkbaar is op een bepaald moment de indruk ontstaan dat er geen te rechtvaardigen beperkingen zijn. Uiteraard pleiten wij niet voor het dragen van religieuze symbolen in een soort absolute betekenis. Professor Veny heeft ook aangegeven dat er verschillende contexten zijn waarin een verbod wel kan worden gelegitimeerd. Dat gaat over openbare veiligheid, veiligheid op de werkplaats, hygiënische voorschriften of openbaar gezag.

De vraag is hoe je dit toepast in deze context. Staat de leerkracht bijvoorbeeld in een gezagsrelatie of eerder in een pedagogische relatie tot de leerling? Dat is een debat op zich waard. In deze vier zaken horen wij niets dat van toepassing is op de leerlingen, behalve dan de strikte interpretatie van gymlessen en veiligheid. Het is zeker geen pleidooi voor een absoluut recht.

De voorzitter vroeg me of ik tegen elke inperking van vrouwenrechten ben, ook als die emancipatorische redenen dient. Uiteraard kunnen rechten in bepaalde situaties worden ingeperkt. De vrouwenbeweging heeft uiteraard duidelijke standpunten over de aantasting van de fysieke integriteit zoals genitale verminking, of over het dragen van de boerka. Men mag er geen zwart-witvoorstelling van maken. Over wat mevrouw Brusseel zei, wil ik eraan herinneren dat ik hier mijn uiteenzetting begon met te zeggen dat wij in het wij-zij-verhaal heel veel betekenissen en interpretaties geven aan de hoofddoek en aan het dragen ervan. U zei hier dat ze dat enkel doen wegens een dictaat van een imam. Eigenlijk is de idee dat ze zo geïndoctrineerd zijn dat ze niet in staat zijn om zelfstandig te beslissen. Precies tegen die interpretatie en het gevaar ervan komt de vrouwenbeweging op.

De startdag van de Vlaamse Onderwijsraad, die vandaag doorgaat, heeft de juridisering van het onderwijs en de gevolgen ervan voor de pedagogische relatie tussen leerkrachten en leerlingen als onderwerp. Bij wijze van slotbedenking wil ik dit zeggen. Als we in

de toekomst elk maatschappelijk probleem of elk conflict waarmee besturen, overheidsinstanties of andere publieke actoren worden geconfronteerd, met regels moet worden opgelost, dan vrees ik dat we in een onleefbare samenleving zullen terechtkomen. Dat is de bekommernis van het middenveld. Wij willen daarvoor waarschuwen, want de levende krachten die in de civiele samenleving actief zijn, zeggen dat ze vandaag al gebukt gaan onder de vele regels. Men kan niet met regels de fundamentele maatschappelijke problemen oplossen. Dat neemt niet weg dat het parlement aan dit dossier natuurlijk een mooie kluit heeft.

7.3. *Mevrouw Mieke Van Hecke*

Mevrouw Mieke Van Hecke: Gezien het gevorderde uur zal ik de antwoorden op de vragen samenvoegen. Ik begin met de laatste vraag. Mevrouw Meuleman was het meest direct over de vraag die ook bij anderen leeft. De stelling maakt opgeld dat een verbod, als dat er moet komen, voor alle netten moet gelden. Het beeld dat het officiële onderwijs de probleemkinderen opvangt en het vrij onderwijs dat niet doet, wil ik met klem tegenspreken. Noch mevrouw Verdyck, noch mevrouw Heremans zullen wellicht geneigd zijn dat te zeggen. Dat foute beeld wekt de indruk dat na de uitsluiting van leerlingen omdat we de hoofddoek zullen verbieden, die leerlingen elders moeten worden opgevangen. Ik kan u de cijfers geven: het aantal probleemkinderen in een school is afhankelijk van de plaats waar die school is gevestigd.

Ik kan hetzelfde verhaal als dat van mevrouw Heremans vertellen aan de hand van een van onze scholen in Antwerpen. Als men kijkt naar de overtuiging van de ouders die hun kinderen aan onze scholen toevertrouwen, dan stel ik vast dat het katholieke onderwijs scholen heeft met een populatie van 100 percent moslimkinderen. Uit een HIVA-studie (HIVA: Hoger Instituut voor de Arbeid) is dat ook gebleken. Het hangt dus af van de plaats waar men is gevestigd. Alle samenlevingsproblemen en alle gelijkheidsproblemen die met het onderwerp verband houden waarover we het vandaag hebben, doen zich ook bij een deel van onze scholen voor. Als men kijkt waar de scholen liggen, dan stelt men vast dat we ons marktaandeel voornamelijk in landelijke gebieden realiseren. Daar doen die problemen zich niet voor en moet men een hoofddoekverbod niet overwegen. Er zijn daar immers geen kinderen van moslimouders die een hoofddoek dragen.

Wij hebben dus dezelfde samenlevingsproblemen. Vandaar dat we op basis van de vrijheid die we voor de beleving van onze religie zelf vragen, geen reden zien om de beleving van andere religies te verbieden. Men zou dus veel voorzichtiger moeten zijn als men een hoofddoekenverbod in onze scholen op de agenda wil plaatsen. Men moet weloverwogen optreden wanneer men een verbod invoert. Het is juist dat het aantal scholen waar een verbod geldt, stijgt. Onze scholen zijn ook een product van de samenleving. Ook wij vragen ons af of de hoofddoek een uiting van een fundamentalistische beleving van de islam is. Die maatschappelijke vragen worden in het hoofddoekendebat verdoezeld.

De heer Kennes vraagt of we dezelfde houding innemen ten aanzien van andere religieuze kentekens. Het antwoord is nee. Want de context waarin het debat over de hoofddoek wordt gevoerd, herleidt het probleem tot de vraag wat bedreigend overkomt. Wat is bedreigend voor de andere leerlingen? Wat is bedreigend voor de andere ouders? We vinden eigenlijk dat men daar niet mag aan toegeven. En we vragen de scholen een verantwoording op basis van het eigen project te formuleren. Maar ik denk dat dit niet overal zo gebeurt. Ik denk dat in sommige scholen de verantwoording van een hoofddoekenverbod in het schoolreglement niet gebeurt zoals ik het vraag. Wij nodigen onze scholen uit om dat toch te doen en erg bewust met dat probleem om te gaan.

Er waren vragen over de participatie, over de inspraak bij de uitwerking van een regelgeving. Elk aspect van het schoolreglement, bijvoorbeeld ook wat piercing en gothic klederdracht betreft, wordt besproken met de leerlingenraad en de schoolraad. Inzake de

hoofddoek stellen we echter vast dat er noch in de leerlingenraad, noch in de schoolraad moslims zetelen. Wij missen aanspreekpunten in de moslimgemeenschap om een globaal debat te kunnen aangaan. Daarom gebeurt het op lokaal vlak, en doen we daar moslimouders een voorstel, met de vraag of ze daarmee kunnen akkoord gaan. Dat gebeurt in veel scholen. Zo is er een school deeltijds beroepssecundair onderwijs in Antwerpen, waar de heer Lamote directeur is, en waar de meisjes zelf ervoor hebben gekozen om bij aankomst in de school hun hoofddoek in de vestiaire achter te laten. Er is dus overleg mogelijk.

Er werden nog een paar concrete vragen gesteld. Zo werd gevraagd naar het aantal scholen met hoofddoek. Ik ken de cijfers niet. Als ik goed ben ingelicht, zijn er in Limburg nog drie; dat is de enige provincie waar ik de bevraging heb gedaan.

De katholieke feestdagen en de andere feestdagen worden op federaal niveau vastgelegd, want dat zijn de wettelijke feestdagen. U zit dus in een totaal andere verhouding.

Ik heb dit uitdrukkelijk nagevraagd, maar we hebben geen vragen van basisscholen die geconfronteerd worden met hoofddoekproblemen, omdat de meisjes hoofdzakelijk na de menstruatie worden gevraagd om de hoofddoek aan te doen. We hebben dus geen vragen vanuit het basisonderwijs.

Mijnheer Kennes, u vroeg naar andere godsdiensten. Dat is een uitzondering. Er zijn nog twaalf katholieke basisscholen waar de moslimpopulatie dermate groot is dat daar het vak 'islam' aangeboden wordt met toestemming van de bisschop.

Een algemeen verbod op levensbeschouwelijke kentekens in het leerplichtonderwijs kan voor ons uiteraard niet, want dan zouden we afbreuk doen aan het eigen project.

7.4. *Mevrouw Raymonda Verdyck*

Mevrouw Raymonda Verdyck: Ik wil eerst nog even ingaan op het gegeven van het verbod omdat daarover heel wat vragen werden gesteld en meer bepaald over het veralgemenen ervan. Als ik de verschillende debatten hier gevolgd heb en de dagelijkse praktijk ook beluister, denk ik dat als we zowel naar de gemeenten, de steden, het vrij katholiek en het Gemeenschapsonderwijs gaan, iedereen een verbod heeft, zij het dat het op een andere manier ingevuld wordt, de beslissing op een verschillend niveau genomen werd. Ik vind dat toch wel belangrijk in dit debat, want dat betekent dat we allemaal op een bepaalde manier wegens een aantal redenen bepaalde grenzen stellen.

Waarom heeft het GO! het generiek en algemeen gedaan? Ik meen dat die geschiedenis genoegzaam bekend is. Een aantal van onze scholen en scholengroepen hadden hierover al overlegd op lokaal niveau. Ik wil ook de nadruk leggen op dat overleg, want soms wordt op ons kritiek geleverd als zouden we dat niet gedaan hebben. Ook bij ons is dat gebeurd, dat werd vertaald in de schoolreglementen. Alles werd zoals bij de andere onderwijsverstrekkers besproken en bespreekbaar gesteld, maar, net zo goed als onze andere collega's, worstelen wij met een gelijkaardige problematiek inzake participatie en aanwezigheid van de betrokken groepen, waardoor een dialoog in dat geval heel moeilijk wordt. Ook op vergaderingen van het lokaal overlegplatform zijn die groepen vaak afwezig zodat participatie en dialoog moeilijk worden.

We zagen ons genoodzaakt tot een algemeen verbod omdat we op een bepaald ogenblik vaststelden dat er al heel wat scholen waren met een verbod en er procedures waren ingeleid bij de Raad van State die eigenlijk in de vraagstelling formuleerden of de school wel het juiste niveau was om dergelijke beslissing te nemen. Men stelde in deze procedures dat zulk een beslissing eigenlijk op het niveau van de centrale raad van het GO! diende te worden genomen. Toen we vernamen dat ook de auditeur hierin volgde en stelde dat het

verbod niet door de school zelf, maar door de Raad GO! diende genomen te worden heeft dat – ik ga dat niet ontkennen en ik heb dat ook altijd gezegd – de discussie die gaande was, maar die nog niet in een finale fase zat, in een stroomversnelling gebracht. Het is inderdaad op basis van die eerste berichtgeving dat de Raad van het GO! voor het hele net heeft beslist. Wij wilden immers niet dat de dag erna onze scholen niet langer zouden kunnen werken en functioneren. Dat is de reden voor de beslissing. Later, na onze beslissing tot het algemeen verbod, heeft dan dezelfde auditeur over die generieke maatregel gezegd dat het niet de Raad van het GO! was die bevoegd is, en werd de nu hangende prejudiciële vraag aan het Grondwettelijk Hof gesteld.

Er is in het verleden dus wel uitvoerig overleg geweest en de aanleiding voor het generieke verbod is op basis daarvan gevormd. Daarmee heb ik niet gezegd dat we niet meer achter deze beslissing zouden staan. De reden waarom we deze beslissing hebben genomen – dat heb ik proberen uit te leggen – is dat we hoe dan ook in het onderwijs grenzen moeten leggen, dat we hoe dan ook een aantal dingen niet kunnen laten opschuiven, dat we een aantal zaken niet kunnen tolereren. Respect voor de ene vraagt ook het respect van de andere.

Ik geef daarvan concrete voorbeelden. Ik zeg dit niet om te choqueren, maar ik krijg hier in de scholen in Brussel, waar bijvoorbeeld halalvoeding wordt aangeboden, ouders die kritiek hebben op het feit dat die aangeboden wordt omdat ze het daarmee niet eens zijn. Het gaat over geloofsovertuigingen waarbij men zich afvraagt waarom er voor de leerlingen vrije dagen kunnen worden gegeven terwijl men als leerkracht die feestdagen ook moet kunnen respecteren, maar de school niet toelaat om ze op te nemen. Hoever gaan we daarin? En hoever gaan we daar niet in?

Wij kennen het probleem wél in de basisscholen. In Antwerpen hebben we van in de kleuterklas kindjes met de hoofddoek. We worden wel geconfronteerd met het probleem en het betreft een verhaal van opschuiven, vandaar mijn pleidooi voor het vastleggen van grenzen. Mevrouw Van Hecke stelt dat men het probleem in het hoger onderwijs nog niet heeft, maar daar heeft men het ondertussen wel al, zij het nog in een veel beperktere mate. Ook bij mensen in de lerarenopleiding wordt men geconfronteerd met dit probleem. Ik heb de bevraging gedaan naar aanleiding van de uitspraak van de heer Nonneman die vorig jaar naar aanleiding van onze beslissing stelde dat hij het probleem niet kende. We hebben een directe relatie met de Vlaamse autonome hogescholen en zij vertellen dat ze de problemen wel hebben. Ze lossen ze pragmatisch op. Omdat ze er weinig hebben, zijn ze minder visibel.

Ik ben het er trouwens absoluut mee eens dat de actualiteit en de manier waarop men dit in de media heeft gebracht, zeker voor extra aandacht heeft gezorgd. In 1999 werd in een van onze scholengroepen het eerste verbod ingevoerd. Dat was niet de minste scholengroep als het over aantallen gaat, want het ging in concreto over Brussel, een van onze grootste scholengroepen met heel veel leerlingen.

Ik wil het ook nog even hebben over de meerlagigheid. Ik wil daar heel graag veel dieper op ingaan. We kregen vijftien minuten om hier een betoog te houden en er zijn heel veel dingen die we willen vertellen. Dat betekent dat we proberen om een aantal highlights te geven en klemtonen te leggen, en het klopt dat dit eigenlijk oneliners zijn waar een boel dingen achter zitten die inderdaad veel genuanceerder zijn.

Wat we hebben willen aantonen is dat we terug willen naar de basis van het onderwijs. We moeten ervoor zorgen dat we kansen bieden aan onze kinderen, en dat doen we niet door de discussies in onze scholen binnen te halen over dat identiteitsgegeven dat altijd op één niveau van de identiteit wordt geuit, terwijl identiteit eigenlijk – zoals mevrouw Demeulemeester dat heel mooi heeft gezegd – meerlagig is. Identiteit bestaat uit heel veel dingen: als ik in de sportclub ben, ben ik iemand anders dan dat ik hier vandaag ben. Een

identiteit wordt samengesteld uit heel veel verschillende dingen, niet alleen uit een eenlagig gegeven. Dat is de discussie en de botsing waar we mee geconfronteerd werden: men spreekt niet meer over dat gegeven heen, maar alleen nog daarover. We moeten ervoor zorgen – en mevrouw Heremans heeft voldoende elementen aangehaald om aan te tonen hoe hard de onderwijsverstrekkers daaraan werken – dat we kinderen uit hun context halen, want die is niet altijd rooskleurig. Het gaat ons om het emancipatorische karakter van het onderwijs.

Onderwijs is voor ons geen reproductie. Soms zeg ik in dialogen heel oneerbiedig: wij zijn geen fotokopiemachines. Als we het hebben over studiekeuze, maakt niemand er een probleem van dat kinderen in de breedte moeten aangeboden krijgen wat er in de wereld voorhanden is, want daaruit moeten ze binnen het GO! kunnen kiezen. Als het over waarden gaat, wordt het een veel moeilijker verhaal. Wij zeggen dat kinderen met alle waarden die er in de wereld aanwezig zijn, op zijn minst geconfronteerd moeten worden, ze moeten op zijn minst de dialoog en het gesprek erover kunnen aangaan, vragen stellen over wie men zelf is en wat men zelf doet, om op die manier eigen keuzes te kunnen maken, een eigen persoonlijkheid te ontwikkelen en een volwassen wereldburger te worden.

7.5. *Mevrouw Karin Heremans*

Mevrouw Karin Heremans: Sinds 2000 ben ik bezig met gelijke onderwijskansen. Het GOK-decreet wordt binnenkort geëvalueerd. Vanuit de praktijkervaring kan ik zeggen dat het ondersteuningsbeleid van het GOK is gelukt, zij het met een soort vrijblijvendheid die ik in de toekomst meer gestructureerd zou aanpakken. Als het GOK-beleid op één punt heeft gefaald, dan is dat het spreidingsbeleid. Ik heb de kaarten van Antwerpen laten zien. Daarop zie je de kansarme buurten. Het spreekt voor zich dat daar nog andere scholen gelegen zijn.

Anderzijds zijn er aan de overkant van de straat scholen van om het even welk net en is het ons onderwijssysteem dat de sociale selectie in stand houdt. Dat is de strijd die ik al zo vele jaren aan het voeren ben, tegen de dualisering in de maatschappij. Dan heb ik het over het Turkse Lucernacollege dat 100 euro per leerling per maand vraagt, zogezegd vrijblijvend. Dat is een maatregel die vorig schooljaar is ingevoerd na ons hoofddoekenverbod.

Ik heb Marokkaanse ouders met vier, vijf kinderen zien terugkomen naar mijn school. Ze wilden wel dat hun kind een hoofddoek draagt, maar dat hebben ze er niet voor over. Als er in Antwerpen een plaatstekort was voor kinderen, dan was het plaatstekort het grootst in de meest kansarme buurten. Als er wachtrijen aan scholen staan, dan zijn die het grootst aan de kansrijke scholen, waar de mensen de middelen hebben om er te gaan staan. Wij schrijven in tot september. Ik wil de dualisering aankarten.

Ik kom dan tot de beslissing over het algemeen verbod. Komt die er door inzicht, of is het een pragmatische benadering? Het is beide. Pragmatisch pleit ik voor een algemeen verbod in gans Vlaanderen omdat ik de storm waar we vorig jaar zijn doorgegaan niemand toewens! De pragmatische benadering wens ik niemand toe. Ik heb vorig jaar verschillende keren gezegd dat het probleem van de ene naar de andere grootstad zal verschuiven.

Vorige week was ik in Nederland om te praten voor het Ministerie van Sociale Zaken. De godsdienstvrijheid is in Nederland absoluut. Ik vraag me af hoe ze eruit zullen geraken. Ik denk niet dat we moeten evolueren naar de Nederlandse situatie. Als we nu niet ingrijpen en een algemene regel uitwerken, dan zullen tal van andere zaken ter discussie komen te staan. Dan begaan we een onherstelbare vergissing.

Het atheneum heeft aan dit verbod een dertigtal leerlingen verloren. Een deel daarvan is naar scholen in de rand gegaan, naar scholen van het GO!, een deel zit bij mijn dochter in

de klas. De spreiding waar ik voor pleitte, heeft zich vanzelf gerealiseerd. Maar een deel van die meisjes is ook in thuisonderwijs terechtgekomen. Ik wil vragen aan de minister om dat thuisonderwijs meer te controleren, want die meisjes zijn een of twee schooljaren verloren. Dat thuisonderwijs wordt door Antwerpse vzw's ondersteund. Die kinderen worden ook begeleid. Ik weet niet of aan die ouders wordt verteld dat ze hun kinderen moeten verplichten om naar school te gaan. Een aantal van die meisjes is terug bij ons op school gekomen. Ze waren een schooljaar verloren en wilden nu terug starten.

Als identiteit meerlagig is, dan is religieuze beleving dat ook. Het is net door het symbool weg te nemen, dat een heleboel andere dingen opnieuw mogelijk zijn. Vorig schooljaar zijn alle vijfdes op geïntegreerde werkperiode (GWP) naar Parijs gegaan. Eén meisje droeg nog een hoofddoek, ook al was dat buiten de school toegelaten. De laatstejaars zijn naar Istanbul geweest, zonder problemen. De leraar islam kreeg dreigbrieven omdat hij niet de juiste versie van de islam onderwees. Ik ben niet tegen islamonderwijs, maar wel tegen de radicalisering. Die leraar heeft de mogelijkheid om, nu het symbool en de radicale kledij weg zijn, de meervoudigheid van de islam te onderwijzen. Elke levensbeschouwing is meervoudig en is persoonlijk.

Leerlingen zeggen zelf dat iedereen nu gelijk is. Dat neemt niet weg dat er leerlingen zijn die zich daar ongelukkig door voelen, dat ontken ik niet. In Antwerpen heeft de moslimgemeenschap dat in alle scholen aanvaard en schikt ze zich naar die pragmatische maatregel. We zijn niet tegen moslims, integendeel, ik wil bij de mensen empathie opwekken om hen te laten inzien hoe moeilijk het voor die jongens en meisjes is om met de dubbele identiteit waar ze mee worstelen, in deze samenleving om te gaan. Het spanningsveld in de school is nu weg.

Ik heb getwijfeld om iets te zeggen over al dan niet opvallende kenmerken. Je kunt niet iemand die een onopvallende tattoo heeft, onder een rok bijvoorbeeld, of een heel klein kruisje draagt, wegsturen. Dat is niet opvallend.

Mevrouw Fientje Moerman: Mevrouw Heremans, kan het zijn dat u een onderscheid maakt tussen de hoofddoek en al de rest?

Mevrouw Karin Heremans: Als we een regel nemen, dan moet die voor iedereen gelden. Dat is het duidelijkst.

De voorzitter: Ik wil de sprekers van harte bedanken. Ze hebben een enorme inspanning geleverd om deze toch wel ingewikkelde problematiek te duiden en hun standpunt te verwoorden. Ze hebben de parlementaire discussie een grote dienst bewezen door hun bereidwilligheid om hier te komen. Van harte dank.

Boudewijn BOUCKAERT,
voorzitter

Gerda VAN STEENBERGE,
verslaggever